


Literary Research

Year20, NO. 79

Spring 2023

 DOI: <https://doi.org/10.2634/Lire.20.79.37>

 DOR: [20.1001.1.17352932.1402.20.79.2.1](https://doi.org/20.1001.1.17352932.1402.20.79.2.1)

An overview of motifs of women's poetry with the theme of sacred defense

*Farideh Davoudi Moghadam *¹*

Recived:5/2/2021

Accepted: 27/12/2021

Abstract

This research aims to analyze these themes in the poetry of women in this field through a descriptive-analytical method. The selection of women's poetry is to show some female perspectives in the use of motifs, the frequency of their use and the character of their flow in the field of sacred defense. The results of the research indicate a very surprising effect of the value concepts of sacred defense and its important elements and events on the minds of poets and their manifestation in the form of themes that show the intellectual dimensions and feelings and emotions of passionate and thoughtful women. It is also understood from the results of this research that in the poems of this type, there are themes that are unique to the holy defense and due to the frequency of use, real narration, historical identification, archetypal depth and symbolic function. It will remain forever in Persian literature.

Keywords: *Poetry of women and sacred defense, theme in the poetry of sacred defense, theme in contemporary women's poetry, theme in contemporary poetry.*

¹Corresponding author, Associate Professor persian language and literature department, of Shahed University
davoudy@shahed.ac.ir *orcid: 0000-0002-4099-6258*

Extended Abstract

1- Introduction

Many concepts related to human life and its emotions and events are manifested in the form of symbols and metaphorical forms and are redefined and repeated to define and explain what is not objective and tangible. These frequent symbolic and metaphorical words are full of themes, ethnic and individual unconscious images and concepts and beliefs that show their presence in the field of art and literature and express the thoughts and emotions of people about it. Concepts speak and reveal the results of their thoughts and feelings in writing. In this way, artistic themes are formed, and explaining how they are made is not an easy task; but their repetition is quite meaningful and is rooted in their acceptance by the people of the language. One is due to the effective functions and important role they play in interpreting the world around humans and the other is due to their artistic and aesthetic narration. The statistical population of the current research is mostly the poetry of women who, unlike the famous female poets in the field of holy defense, despite their genius and great poetic creativity, are less known, but have published valuable poetry notebooks and beautiful poems on the topic of holy defense. It should be noted that the repetition of some concepts, sub-themes and sub-themes in the works of poetic geniuses of a society, is in a wide way, completely meaningful and flow-forming and should never be ignored.

Research Question(s)

The main question of this research is what concepts, topics, metaphors and symbols have become motifs in women's poetry with the content of sacred defense. To what extent have women poets been creative to express emotions and poetic motifs?

2. Literature Review

The main themes of the poems of female poets with the theme of sacred defense

2-1- Flight, bird and butterfly

Flight and bird are one of the most familiar elements of Persian literature, and mentioning their evidence from the masterpieces of Persian literature and contemporary Iranian literature does not fit in this field. These words and themes, which are repeated symbolically referring to their appearance and function in nature and the perceptible world of man, speak of the desire of the human mind and soul to be

freed from all the constraints and physical limitations of human life. This liberation in the epistemological and spiritual system is to reach a part of the human being's capacity in which the banalities of earthly life are transformed into a sublime plane. What is reflected in the poems of the holy defense poets with this motif about the martyrs is the story of such excellence and growth that results from the achievement of sacrifice and self-sacrifice.

In women's discourse, attention to the components of an incident, object, place, etc. is more than in men's discourse, the examples mentioned with the theme of flight in this research show that attention to the components of this motif and images are more detailed. Flight is present in the minds of poets.

In confirmation of women's partiality and dissent, it can be said that the canary and the red canary are often seen as symbols of martyrs in women's poems, and it expresses women's poetic creativity in this field, and it is less often seen in the poems of male poets. The reflection of the female mind and its effect on the use of literary themes is the semantic network of flight and bird.

One of the most frequent words in the field of the bird motif in the poetry of revolution and holy defense, which is one of the most famous themes of Persian lyrical literature, is the butterfly, which carries the characteristic of love along with flight in its symbolic layer.

2-2- Mother

Mother is one of the most important human archetypes, which is a symbol of unconditional love and sacrifice due to her emotional and natural characteristics. This archetypal and symbolic feature in connection with the realistic function of the behavior of the mother martyrs during the holy defense period and the narrative and repeated expression of these sacrifices in various texts, has led to the creation of a powerful foundation in the literature of stability and holy defense.

In the women's poems of Holy defence, apart from the description of the martyr's mother's sacrifices, her nightly sorrows and frequent cries in parting with her martyred son are also narrated. An effective narrative that is expressed much more sincerely and emotionally in the context of the women poets of Holy defence. Because women act more than men in expressing their feelings and emotions.

2-3- Plaque and Chafieh

Some of the themes of the holy defense poems are rooted in the Persian literary tradition, and others were created by the time and place of eight years of war imposed in the works of poets and writers. Plaque and

Chafieh are among this group of concepts that appear in the poems of men and women, with meaningful repetition and in a narrative network and in conjunction with certain words and well-known persons, in specific and thematic situations.

2-4- Sea and ocean

In Persian literature, sea and ocean are symbols of vastness and infinity, soul, unseen world and truth. In the poems of this research, in many cases, the sea and the ocean are symbols of warriors and martyrs, which, due to the dominance of this concept throughout these poems and their great frequency, it can be said that it has become a motif.

2-5- Love

Undoubtedly, love is the most prominent theme of Persian mystical and lyrical literature, which is most prominently present in the poems of holy defense.

2-6- Rain

Rain, which is a symbol of heavenly effects on the earth and a symbol of fertility, is used a lot in women's poems with the theme of sacred defense. In the samples of the poems in this research, the symbolic meaning of this word with its interpretations related to the tender and sincere speech of women has a striking presence.

2-7- Apple

One of the words whose symbolic meaning is rarely used in classical Persian literature is apple. This word is a symbol of love and friendship in contemporary Iranian literature and in the poems of poets such as Sohrab Sepehri. In the analysis of women's poetry with the theme of holy defense, repeating this word is meaningful. In some cases it is a symbol of martyrdom and in some cases it is a symbol of life.

2-8- travel

One of the most used motifs in holy defense poems is travel motifs. This concept, in connection with the real theme of the warriors going to the battle fronts and their journey of martyrdom, has created an eternal and rich narrative.

2-9- Weapons of war: rockets and mortars/mines, guns and grenades

The high frequency of words related to war tools such as rockets and mortars, mines, guns, and grenades in the poems of holy defense have caused them to be recognized as the basis of these texts. These words, which are a symbol of violence, hatred and war in the outside world,

are sometimes reflected in women's poems with poetic and completely emotional interpretations that are specific to women's language.

2-10- House

In the poems of women of holy defense, the word house and its special requirements and places are seen a lot, which is one of the signs of loving home in women's language. Some topics, despite being used in men's works, have a stronger place in women's writings. For example, the house is one of the most frequent subjects that can be seen in the works of women. Home is a place that women have a lot of connection with, they spend most of their time there and experience many events in their life, such as childhood, birth, marriage and the death of relatives.

2-11- window

Window is one of the words that do not exist in the Persian classical literary tradition in a symbolic form, and in contemporary literature it is a symbol of freedom and liberation. This concept in the poems of this research has a meaning close to the same meaning and is a symbol of human awareness and knowledge towards new horizons.

2-12- Tree and fertility

The tree is a sign of freshness and greenness in the nature around man. This concept with the same function in Persian literature is a symbol of growth and life and an archetype of fertility and birth. In the poems of this research, the tree is mostly a symbol of martyrs and warriors and a symbol of fertility and growth.

2-13- Tulip and anemone

Tulips and anemones are familiar motifs in poems of holy defense and stability, which are also abundantly seen in women's poems. The symbolic use of these words is rare in classical poetry. However, this limited number together with the natural and external features of these flowers in creating beautiful poetic images, has caused them to find a meaningful and symbolic evolution in contemporary poetry and with the social awakening of the people, and describe the word martyr in the context of war poetry. Certainly, the red color and delicate shape of these flowers have been effective in creating this motif.

2-14- The sky and the stars

Sky, star and galaxy are other symbols that are used as shelter and resting place of the martyr and horizon of perspective in the poem of holy defense.

2-15- Photo frame

One of the most interesting and significant elements in the poems of holy defense, especially in the poems of women of holy defense, is the photo frame, which is repeated in a meaningful way. This motif, which in its general form, originated from the mentality of preserving the memory of lost loved ones, is in the form of a photograph and framing it, in the poems of the holy defense, it finds a meaning beyond the preservation of memory and as a symbol of stability and evocative of many. It is one of the valuable meanings of martyr, which is gathered in the photo frame on the ledge. For example, if someone sees his father's picture on the wall or ledge of his house, he remembers his kindnesses and personal memories. But the frame of the martyr's photo is a symbol of the collective memory of the awakening and sacrifice of a kind of martyr and has a wider range of meaning.

2-16- Water, mirror, Quran

In classical Persian poems, water, mirror and Quran are abundant and meaningful and they are symbols of brightness, purity and honesty. All these images, along with the tradition of chasing away the traveler with water, mirrors and the Quran, are narrated in the holy defense poem and have created a network of meaning that has become a motif due to its function and frequency.

2-17- Ashura and Karbala

One of the frequent motifs in the poems of holy defense are the elements and symbols related to the great event of Ashura and Karbala, which can be seen in the poems of men and women. The motif of these words is rooted in the ideological and religious connection of people's and martyrs' struggles with the Ashura uprising and the freedom-seeking and rights-seeking of the heroes of Karbala, and it also speaks of the Shiite tendencies and affiliations of the Iranian nation.

2-18- Immortality

Immortality and aliveness of people who were killed in the way of God; In the first place, it originates from the Islamic culture - the Qur'an, which clearly points to this issue, and in the next stage, it originates from the archetype of immortality and the fear of death and destruction, which is frequently present in the poetry of holy defense and in the poetry of women.

2-19- women's themes

In women's poems with the theme of holy defense, women's interpretations and words specific to their physiological, physical and

emotional conditions are seen a lot. Also, their passionate feelings, meaningful love, belonging, favorite objects and special imaginations and images are abundantly expressed.

2-20- The social atmosphere after the war and how to preserve the values of the martyrs

One of the most important and prominent topics in the works of poets and writers of the holy defense is to depict the social atmosphere after the war and how to preserve the values of martyrs, freedmen, veterans and fighters of the right path. Images related to combinations such as artificial men, warehouse of goods, wall instead of window, vacant place of zealous brothers, lies, loss of narrator and loss of real smile, express the depth of these concepts.

3. Methodology

The research method is qualitative content analysis, a type of thematic analysis. In this research, the frequency of motifs in the poems of female poets of Holy Defense were extracted from the text as the final codes and then analyzed.

4. Results

By analyzing women's poetry with the theme of holy defense, it is clear that female poets, like male poets in this field, use common themes in Persian literature (classical and contemporary) and sustainable literature to express the valuable concepts of holy defense in an artistic form. These poets have used many of these topics in the form of symbolic codes. At first glance, we can see many commonalities in the use of these concepts, which seems natural. But more carefully, it can be seen that female symbols, details in the choice of colors, the choice of a certain type of a collection, the presence of deep feelings in the description of the subject, the use of tools and expressions containing female feelings, clear expression, emotions, Sadness and happiness have made the themes of women's poetry prominent and unique. One of the key results of this research is the existence of themes in the poem of holy defense that have not been seen in classical and contemporary Iranian literature and were created by factors such as place and time, military tools, special conditions, etc. These concepts have become discourse circles and semantic networks in these poems. The diversity and abundance of some unique motifs in contemporary Iranian poetry, especially in women's poetry with the theme of sacred defense, is a

reflection of the creativity and intellectual genius and powerful poetry of poets in this field.

References

- Abtahi, AmeneSadat;(2019) "Passenger of love", in tulips and tulips, poetry of women and sacred defense, compiled by: Shirinali Golmoradi, Tehran: Palizan Publishing.
- Ahmadi, Maleeche;(2019) "We are left", in tulips and tulips, poetry of women and holy defense, compiled by: Shirinali Golmoradi, Tehran: Palizan Publishing House.
- Almasi, Mohadese;(2019) "The End", in Tulips and Tulips, Women's Poetry and Sacred Defense, compiled by: Shirinali Golmoradi, Tehran: Palizan Publishing House.
- Azad, Mehrnaz;(2019) "You don't get lost", in tulips and tulips: poetry of women and sacred defense, compiled by: Shirinali Golmoradi, Tehran: Palizan Publishing.
- Azadnia, Roqaye;(2019) "Tavaf of Angels", in tulips and tulips, poetry of women and holy defense, compiled by: Shirinali Golmoradi, Tehran: Palizan Publishing House.
- Babakhani, Leila; (2019) "It is not a rumor", in Tulips and tulips, women's poetry and holy defense, compiled by: Shirinali Golmoradi, Tehran: Palizan Publishing.
- Banaeian, Najme;(2019) "You sent the smell of rain with your letters", in tulips and tulips, poetry of women and sacred defense, compiled by: Shirinali Golmoradi, Tehran: Palizan Publishing House.
- Bastani, Sara;(2019) "Tears", in tulips and tulips, poetry of women and holy defense, compiled by: Shirinali Golmoradi, Tehran: Palizan Publishing House.
- Bazm-Ara, Mahbubeh, (2019) "Neighbor of Stardom", in Tulips and Tulips, Poetry of Women and Holy Defense, compiled by: Shirinali Golmoradi, Tehran: Palizan Publishing House.
- Behbahani, Simin;(2015) Collection of poems, third edition, Tehran: Negah.
- Behrouzi, Maryam;(2019) "Traksh song", in tulips and tulips, poetry of women and holy defense, compiled by: Shirinali Golmoradi, Tehran: Palizan Publishing.
- Beiranvand, Fatemeh,(2019) "Forehead and war", in tulips and tulips, poetry of women and sacred defense, compiled by: Shirinali Golmoradi, Tehran: Palizan Publishing.
- Borazjani, Farideh;(2019) "Martyr", in tulips and tulips, poetry of women and holy defense, compiled by: Shirinali Golmoradi, Tehran: Palizan Publishing.
- Dad, Seema;(1996) Dictionary of Literary Terms, Tehran: Morvarid.

- Dertumian, Manijeh;(2019) "Lost Joseph", in tulips and tulips, poetry of women and holy defense, compiled by: Shirinali Golmoradi, Tehran: Palizan Publishing.
- Dehpaeeni, Tahere;(2019) "Blisters", in tulips and tulips, poetry of women and holy defense, compiled by: Shirinali Golmoradi, Tehran: Palizan Publishing.
- Emami, Naime;(2019) "Gift", in tulips and tulips, poetry of women and sacred defense, compiled by: Shirinali Golmoradi, Tehran: Palizan Publishing.
- Fallahzadeh, Fakhte;(2019) "Waiting for flight", in tulips and tulips, poetry of women and holy defense, compiled by: Shirinali Golmoradi, Tehran: Palizan Publishing House.
- Fattahi, Maryam;(2019) "Whisper of love", in tulips and tulips, poetry of women and sacred defense, compiled by: Shirinali Golmoradi, Tehran: Palizan Publishing.
- Ghazizadeh, Somayye;(2019) " Ladder ", in tulips and tulips, poetry of women and sacred defense, compiled by: Shirinali Golmoradi, Tehran: Palizan Publishing.
- Ghahremani, Shahrbanoo;(2019) "Closed Threshold", in tulips and tulips, poetry of women and sacred defense, compiled by: Shirinali Golmoradi, Tehran: Palizan Publishing House.
- Hashmipour, Akram Al-Sadat,(2019) "Ocean", in tulips and tulips, poetry of women and sacred defense, compiled by: Shirinali Golmoradi, Tehran: Palizan.
- Hashemian, Maryam,(2019) "Burnt Palms", in Tulips and Tulips, Women's Poetry and Sacred Defense, compiled by: Shirinali Golmoradi, Tehran: Palizan Publishing.
- Hasanpour Alashti, Hossein;(1975) A new style (stylistics of Indian style ghazal), Sokhan.
- Haffar, Lily;(2019) "Rain full of yawns and shrapnel", in tulips and tulips, poetry of women and sacred defense, compiled by: Shirinali Golmoradi, Tehran: Palizan Publishing.
- Hazrati, Leila;(2019) "A share for the window", in tulips and tulips, poetry of women and sacred defense, compiled by: Shirinali Golmoradi, Tehran: Palizan Publishing.
- Heydari, Soraya;(2019) "Imaginary lanterns", in tulips and tulips, poetry of women and sacred defense, compiled by: Shirinali Golmoradi, Tehran: Palizan Publishing.
- Heydari, Parisa;(2019) "An eye to the sky", in tulips and tulips, poetry of women and sacred defense, compiled by: Shirinali Golmoradi, Tehran: Palizan Publishing House.
- Heydari, Leily;(2019) "Tell me what to do? ", in tulips and tulips, women's poetry and holy defense, compiled by: Shirinali Golmoradi, Tehran: Palizan Publishing.

- Hedayatifard, Neda,(2019) "I recognized your picture", in tulips and tulips, poetry of women and holy defense, compiled by: Shirinali Golmoradi, Tehran: Palizan.
- Islami, Maryam; "I wish never", in tulips and tulips, poetry of women and sacred defense, compiled by: Shirinali Golmoradi, Tehran: Palizan Publishing House, 2019.
- Islami, Majeed;(2008) Concepts of Film Criticism, Tehran: Ney Publishing.
- Jolodarian, Sara;(2019) "Treasure", in tulips and tulips, poetry of women and sacred defense, compiled by: Shirinali Golmoradi, Tehran: Palizan Publishing.
- Kashani, Sepideh;(2010) Collection of Sepideh Kashani's works, Iran's ghalam Association Institute.
- Khosravi, Shirin;(2019) "Ocean Man", in tulips and tulips, poetry of women and holy defense, compiled by: Shirinali Golmoradi, Tehran: Palizan Publishing House.
- Mostasharnezami, Naghme;(2019) " The eighth feast ", in tulips and tulips, poetry of women and sacred defense, compiled by: Shirinali Golmoradi, Tehran: Palizan Publishing.
- Motamedi, Zahra; (2019) "Letter", in tulips and tulips, poetry of women and sacred defense, compiled by: Shirinali Golmoradi, Tehran: Palizan Publishing.
- Meghdadi, Bahram;(1999) A Dictionary of Literary Criticism Terms from Plato to the Present Age, Tehran, Feker Rooz.
- Molavi, Jalaluddin Mohammad;(1984) Kollyyat of Shams Tabrizi, corrected by Badi al-Zaman Forozanfar, Tehran: Amir Kabir.
- Mohayyeji, Soodabeh;(2019) "On the other side of the wind", in tulips and tulips, poetry of women and sacred defense, compiled by: Shirinali Golmoradi, Tehran: Palizan Publishing House.
- Mousavi Ghahfarrokhi, Kobra;(2019) "Eye of the bright sky", in tulips and tulips, poetry of women and sacred defense, compiled by: Shirinali Golmoradi, Tehran: Palizan Publishing.
- Mirsadeghi, Jamal and Mayment;(1998) Glossary of the Art of Storytelling, Tehran: Mahnaz Ketab.
- Myss, Carolyn; (2015) Gallery of archetypes, translated by Simin Movahed, Tehran: Hirmand Publishing.
- Naranji, Zohre;(2019) "In the garden of your memory", in tulips and tulips, poetry of women and sacred defense, compiled by: Shirinali Golmoradi, Tehran: Palizan Publishing House.
- Naser Nasir, Sara;(2019) "No horse, no gun", in tulips and tulips, poetry of women and sacred defense, compiled by: Shirinali Golmoradi, Tehran: Palizan Publishing.
- Namdari, Nooshin;(2019) "Calendar of Belief", in tulips and tulips, poetry of women and sacred defense, compiled by: Shirinali Golmoradi, Tehran: Palizan Publishing House.

- Nejati; Parvane ;(2019) "Small Basiji", in tulips and tulips, poetry of women and sacred defense, compiled by: Shirinali Golmoradi, Tehran: Palizan Publishing.
- Nejati; Parvane; (2001) A collection of contemporary literature, Tehran: Ketab Neyestan.
- Nejati; Parvane;(2017) Under the Skin of the City, Tehran: Sureh Mehr Publications.
- Nejati; Parvane;(2000) Butterfly ash, first edition, Shiraz: Navid.
- Niko, Tayyebi;(2019) "Kaf Khani", in Tulips and Tulips, Women's Poetry and Sacred Defense, compiled by: Shirinali Golmoradi, Tehran: Palizan Publishing House.
- Parsanseb, Mohammad,(2018) Motif: Definitions, types, functions, etc. . . , Literary Criticism Quarterly, Volume 2, Number 5, pp. 40-7.
- Pakseresht, Mozhd;(2019) " Statement without number ", in Tulips and Tulips, Women's Poetry and Sacred Defense, compiled by: Shirinali Golmoradi, Tehran: Palizan Publishing House.
- Panahi, Zahra,(2019) "Warm song of liberation", in tulips and tulips, poetry of women and sacred defense, compiled by: Shirinali Golmoradi, Tehran: Palizan Publishing.
- Poornamdarian, Taghi and others; (2011) Analysis and interpretation of several symbols in contemporary poetry, Contemporary Persian Literature Journal, second period, number 1, series 3, pp. 25-48.
- Posht-Mashhadi, Azam,(2019) "An excuse for God's party", in tulips and tulips, women's poetry and sacred defense, compiled by: Shirinali Golmoradi, Tehran: Palizan Publishing House.
- Qobadi, Somayye;(2019) "Crossing", in tulips and tulips, poetry of women and sacred defense, compiled by: Shirinali Golmoradi, Tehran: Palizan Publishing House.
- Rakei, Fatemeh, lichen song, 2nd edition, Tehran: Etelaat, 1376.
- Rabiei, Somayye;(2019) "One Cup of the Sun", in Tulips and Tulips, Poetry of Women and Sacred Defense, compiled by: Shirinali Golmoradi, Tehran: Palizan Publishing House.
- Rahimi Shadbad, Hosnie;(2019) "Photo album", in tulips and tulips, poetry of women and holy defense, compiled by: Shirinali Golmoradi, Tehran: Palizan.
- Sabet, Tayyaba Sadat;(2019) " The first poem ", in tulips and tulips, poetry of women and sacred defense, compiled by: Shirinali Golmoradi, Tehran: Palizan Publishing House.
- Sari, Fereshte,(2019) " Frames without photos ", in tulips and tulips, poetry of women and sacred defense, compiled by: Shirinali Golmoradi, Tehran: Palizan Publishing.
- Sanjoli, Maryam; (2019) "Hand in hand with God", in tulips and tulips, poetry of women and holy defense, compiled by: Shirinali Golmoradi, Tehran: Palizan Publishing House.

- Salarvand, Fatemeh,(2019) "Wounded Sepidar", in tulips and tulips, women's poetry and sacred defense, compiled by: Shirinali Golmoradi, Tehran: Palizan Publishing.
- Shafi'e Kodkani, Mohammad Reza; (1987) The Poet of Mirrors (an examination of Indian style and Bidel's poetry), Tehran: Agah.
- Sadegh Zadeh, Mahmoud; (2009) "Investigation of stylistic coordinates and motifs in Kalim Kashani's sonnets", Adab Hamasi Research Journal, Volume 6, Number 10, pp. 279-297.
- Safarzadeh, Tahereh,(1987) Morning meeting (selected poems), Shiraz: Navid.
- Tafaghodi, Fatemeh, (2019) "This year you became a poet again", in tulips and tulips, women's poetry and holy defense, compiled by: Shirinali Golmoradi, Tehran: Palizan Publishing.
- Taqavi, Muhammad and others,(2018) What is a motif and how is it formed, Specialized Quarterly Journal of Literary Criticism, Volume 2, Number 8, pp. 31-7.
- Toranj, Maryam,(2019) "Blue songs of the sea", in tulips and tulips, poetry of women and holy defense, compiled by: Shirinali Golmoradi, Tehran: Palizan Publishing House.
- Vasmaghi, Seddiqe,(2019) rain prayer, Tehran: Amir Kabir, 1368.
- Vahidi, Simin Dokht, Divan of Poems, Tehran: Anjomaneghalem Institute of Iran.
- Yasrebi, Chista,(2019) "In the loneliness of the third person singular", in tulips and tulips, poetry of women and holy defense, compiled by: Shirinali Golmoradi, Tehran: Palizan Publishing House.
- Yazdan Shenaz, Farzaneh,(2019) "The Prophet of Man", in tulips and tulips, poetry of women and sacred defense, compiled by: Shirinali Golmoradi, Tehran: Palizan.
- Yahyazadeh, Katayoun,(2019) "Ya Abolfazl Symbol", in tulips and tulips, poetry of women and sacred defense, compiled by: Shirinali Golmoradi, Tehran: Palizan.
- Yousefi, Nahid; (2019) "For war"; In tulips and tulips, poetry of women and sacred defense, compiled by: Shirinali Golmoradi, Tehran: Palizan Publishing.
- Yung, Carl Gustav; Human and his symbols; Translated by Mahmoud Soltanieh, Tehran: Jam Jam, 1377.
- Zare Barmi, Morteza,(2017) Manifestations of Femininity and Masculinity in Feminine and Masculine Writing, Contemporary Persian Literature Journal, Humanities and Cultural Studies Research Institute, 8th year, 2nd issue, pp. 39-56.
- Zare, Najme; (2019)"Photos and memories", in tulips and tulips, women's poetry and sacred defense, compiled by: Shirinali Golmoradi, Tehran: Palizan Publishing.



فصلنامه

سال ۲۰، شماره ۷۹، بهار ۱۴۰۲، ص ۳۷-۶۴

مقاله پژوهشی



DOI: <https://doi.org/10.2634/Lire.20.79.37>



DOR: [20.1001.1.17352932.1402.20.79.2.1](https://doi.org/10.2634/Lire.20.79.37)

نگاهی به بنمایه‌های شعر زنان با موضوع دفاع مقدس

دکتر فریده داودی مقدم*

پذیرش مقاله: ۱۴۰۰/۱۰/۶

دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۱۱/۱۷

چکیده

این پژوهش بر آن است که به روش توصیفی-تحلیلی به واکاوی بنمایه‌ها در شعر زنان با موضوع دفاع مقدس بپردازد. انتخاب شعر زنان و بویژه زنانی که با وجود نبوغ شعری فراوان و آثار متعدد شعری در عرصه انقلاب و دفاع مقدس کمتر شناخته شده‌اند برای این است که ضمن نمایش برخی دیدگاه‌های زنانه در کاربرد بنمایه‌ها، فراگیری کاربرد و تشخیص جریان‌سازی آنها در عرصه دفاع مقدس نشان داده شود. نتایج پژوهش، حاکی از تأثیر شگرف مفاهیم ارزشی دفاع مقدس و عناصر و وقایع شاخص آن بر ذهن شاعران و تجلی آنها در قالب بنمایه‌هایی است که نمودار ابعاد فکری و احساسات و عواطف زنانی پرشور و صاحب اندیشه است. هم‌چنین از رهاورد این پژوهش دریافت می‌شود که در اشعار این نوع، بنمایه‌هایی پدید آمده که منحصر به پدیده دفاع مقدس است و به دلیل بسامد کاربرد، روایتگری واقعی، تشخیص تاریخی، ژرفای کهن‌الگویی و کارکرد نمادین آنها تا همیشه در ادب فارسی باقی خواهد ماند.

کلیدواژه‌ها: شعر زنان و دفاع مقدس، بنمایه در شعر دفاع مقدس، بنمایه در شعر زنان معاصر، بنمایه در شعر معاصر.

۳۷



فصلنامه پژوهش‌های ادبی سال ۲۰، شماره ۷۹، بهار ۱۴۰۲

* دانشیار زبان و ادبیات فارسی دانشگاه شاهد- نویسنده مسئول

orcid: 0000-0002-4099-6258

davoudy@shahed.ac.ir

در طول تاریخ حیات بشر روی کره خاک، مفاهیم و پدیده‌هایی برخاسته از درون و پیرامون انسان در ذهن و جان وی جایگزین می‌شود که در لایه‌های نخستین زبان و گفتار به شکل واژه‌ها و جملات و عبارات نمود می‌یابد؛ سپس در لایه‌های دیگر به صورت نمادها و شکل‌های استعاری جلوه‌گر، و برای تعریف و توضیح آنچه به صورت عینی و ملموس نیست، بازتعریف و تکرار می‌شود. این واژگان پرتکرار نمادین و استعاری، سرشار از مضمونها، تصاویر ناخودآگاه قومی و فردی و مفاهیم و باورهایی است که بیشترین حضور خویش را در عرصه هنر و ادبیات باز می‌نمایاند و روایتگر فکر و اندیشه و عواطف قومی می‌شود که در رویارویی با آن معانی لب به گفتار می‌گشاید و حاصل افکار و احساسشان را در نوشتار جاری می‌سازد؛ بدین ترتیب درونمایه‌ها و بنمایه‌های هنری شکل می‌گیرد که توضیح چگونگی ساخته شدن آنها کار ساده‌ای نیست؛ اما تکرارشان کاملاً معنادار است و در پذیرفته شدن آنها نزد اهل زبان ریشه دارد: یکی به دلیل کارکردهای مؤثر و نقش مهمی که برای تفسیر جهان پیرامون انسان ایفا می‌کند و دیگری به علت روایتگری هنری و زیبایی‌شناسانه آنهاست.

با این مقدمه به شکلی تلویحی دلیل انتخاب رویکرد این پژوهش، یعنی توصیف و تفسیر بنمایه‌های شعر زنان با موضوع دفاع مقدس بیان شد. روش پژوهش، تحلیل محتوای کیفی از نوع مضمونی است که در این تحلیل بسامد موتیفها هم در نظر گرفته می‌شود. جامعه آماری پژوهش، بیشتر شعر زنانی است که برخلاف شاعران زن مشهور در عرصه دفاع مقدس با وجود نبوغ و خلاقیت‌های فراوان شعری، کمتر شناخته شده‌اند؛ اما دفترهای شعر ارزشمندی را به چاپ رسانده، و شعرهای زیبایی با موضوع دفاع مقدس آفریده‌اند؛ اگرچه گاه برای تأیید بیشتر بنمایه‌ها، شواهدی از شعر زنان شاعر شناخته شده در این عرصه هم آورده شده است.

باید توجه کرد که تکرار برخی مفاهیم، درونمایه‌ها و بنمایه‌ها در آثار دارندگان نبوغ شعری جامعه به شکلی وسیع، کاملاً معنادار و جریان‌ساز است و هرگز نباید از آن چشم‌پوشی کرد؛ زیرا گاه مقوله جریانات شعری و تبیین محورهای اساسی فرهنگی در برهه‌ای مشخص در جامعه از همین رهاورد شناخته می‌شود؛ از این رو در این پژوهش، بیشتر به بررسی بنمایه‌های شعر زنان، گردآوری شده در کتاب *لاله‌ها و لاله‌ها* پرداخته



شده است که این کتاب هم منتخبی شایسته از آثار شاعران زنی است که خود صاحب آثاری متعدد و قابل توجه هستند؛ به عنوان نمونه، پروانه نجاتی، شاعر خوزستانی، که اشعار وی در این مقاله مورد پژوهش قرار گرفته در زمره پرکارترین شاعران زن شعر انقلاب و دفاع مقدس است که یازده دفتر شعری را در این حوزه به چاپ رسانیده است.

پیشینه پژوهش

درباره آثار ادبی زنان با موضوع دفاع مقدس و ادبیات پایداری، بیشتر پژوهشها درمورد ادبیات داستانی دفاع مقدس و جنگ است و آمار بسیار مقاله‌ها، گویای این ادعاست. پژوهشها درباره شعر زنان با موضوع دفاع مقدس، اندک است. در میان این آثار، می‌توان از مقاله بازتاب فرهنگ و ادبیات دفاع مقدس در شعر زنان استان خوزستان (با تکیه بر اشعار پروانه نجاتی، افسانه نجومی و رقیه مفاخری) نام برد که توسط حمیدجعفری قریه علی، محمدمهدی پورغلامعلی و امل کعب عمیر نوشته شده و در نشریه ادبیات پایداری دانشگاه کرمان، پاییز و زمستان ۱۳۹۷ چاپ شده است. نویسندگان در این مقاله، شعر شاعران زن استان خوزستان را از دید صورت و محتوا تحلیل کرده‌اند. مقاله دیگر، اندیشه و شعر، بیداری و پایداری (بازتاب اندیشه سیاسی و اجتماعی و جلوه‌های ادبیات پایداری در شعر شاعران زن دوران دفاع مقدس) است که نسرين بیگدلی در مجموعه مقالات همایش بین‌المللی شرق شناسی، فردوسی و فرهنگ و ادب پارسی در سال ۱۳۹۵ به چاپ رسانیده و در آن، موضوعات ادبیات پایداری و دفاع مقدس را در آثار تعداد محدودی از شاعران زن معرفی کرده است. پژوهشهای بسیاری درباره دفاع مقدس و ادبیات پایداری و موضوعات و بنمایه‌های آنها به شکل عام انجام شده است؛ به عنوان نمونه می‌توان از مقاله فاطمه تسلیم‌چهرمی و دیگران با نام مضامین و بنمایه‌های ادبیات پایداری در اشعار ادیب‌الممالک فراهانی، نشریه ادبیات پایداری دانشگاه کرمان، شماره سوم، سال ۱۳۸۹ نام برد که در آن به معرفی موضوعات پرتکرار ادبیات پایداری در اشعار ادیب‌الممالک فراهانی می‌پردازد. هم‌چنین مسعود باوان‌پوری و دیگران در مقاله موتیف شخصیت‌های قرآنی در شعر پایداری سمیح القاسم، درج در دو فصلنامه مطالعات نقد ادبی، شماره ۴۶ به واکاوی موضوعات قرآنی حوزه مقاومت و مبارزه پرداخته است. مقالات بسیاری نیز هست که ذکر آنها در این جایگاه نمی‌گنجد.



بنمایه (موتیف)

موتیف^۱، که در فرهنگ‌های ادبی فارسی بیشتر به «بنمایه» ترجمه شده (نک: میرصادقی، ۱۳۷۷: ۱۴ / داد، ۱۳۷۵: ۳۵۹) به دلیل ویژگی کارکردیش در تحلیل متون و شناسایی سبک نویسنده مورد توجه پژوهشگران نقد ادبی بوده است و آن را به عنوان ابزار رسیدن به ایده‌محوری ذهن شاعر و نویسنده، سطوح‌اندیشه‌آنان و دریافت پیامهای محوری آثار، قابل توجه دانسته‌اند. دکتر شفیعی، آن را «مرکز تصویر و شبکه‌تداعی در شعر» می‌داند (شفیعی کدکنی، ۱۳۶۶: ۷۰).

شمیسا موتیف را موضوع یا تمی تعریف می‌کند که در کل آثار کسی یا در اثری خاص تکرار می‌شود و انس با یک نویسنده، عمدتاً منوط به آن است. وی موتیف را مستقیماً به مسئله سبک مربوط می‌داند (شمیسا، ۱۳۸۰: ۲۹۶).

گاهی معنای موتیف بسیار وسیع در نظر گرفته می‌شود به طوری که از فرم تا درونمایه را برگرفته است. فرهنگ اصطلاحات ادبی راتلیج^۲ ذیل فرم و درونمایه به توضیح موتیف پرداخته و آن را به زنجیری تشبیه کرده است که اجزای اثر را به هم مربوط می‌کند. در تشبیهی دیگر، ساختار اثر ادبی (شامل پیرنگ، داستان و نتیجه‌گیری) به اسکلت، بافت اثر (شامل حجم، فصاحت، واژه‌گزینی و نحو) به پوست و موتیفها به ماهیچه‌ها مانند شده است (تقوی و دهقان، ۱۳۸۸: ۱۲).

بنابراین، موتیف، فکر، موضوع یا درونمایه‌ای است که در قالب کلمات و عبارات، تصاویر خیالی، اعمال، مکانها و... در درون هر اثر هنری نمود پیدا می‌کند. تکرار این عنصر یا الگوی معین، تأثیر مسلط اثر هنری را به وجود می‌آورد و غالباً بیانگر ذهنیت و حساسیت هنرمند نسبت به موضوع یا پدیده‌ای است به گونه‌ای که این ذهنیت به صورت ملکه ذهنی او درمی‌آید و پیوسته در جریان خلاقیت هنری خودنمایی می‌کند. موتیفها هم، معنایی و هم تصویری و در حکم آفریده ذوق شاعر هنرمندان است. بسامد و تکرار در بررسی موتیفها اهمیتی بسزا دارد؛ مثلاً سعدی تعلق خاطری زیاد به قد بلند و بلندی قامت دارد. کاربرد این بنمایه ذهنی در قالب تشبیه و استعاره قد سرو و قامت قیامت در غزلهای او حیرت‌آور است (صادق زاده، ۱۳۸۹: ۲۸۷).

در تعریفی دیگر «بنمایه، مفهوم، تصویر، رویداد یا کهن‌الگویی که در داستان مرتباً تکرار می‌شود و به غنای زیبایی‌شناختی اثر می‌افزاید. این بنمایه در داستان پریان می-

تواند اشخاص و حیوانات مانند اسب، جادوگر یا شاهزاده باشد و یا رخدادهایی نظیر دزدیده شدن شاهزاده خانم توسط قهرمان؛ شاهزاده که تقریباً در تمامی این گونه داستانها تکرار می‌شود» (مقدادی، ۱۳۷۸: ۲۸۱). برخی نیز موتیف را به معنای درونمایه، تصویر و شکل تیپیک تشخیص یافته در داستان اطلاق می‌کنند (نک: فلکی، ۱۳۸۲: ۹).

در فرهنگ اصطلاحات ادبی بالدیک^۳، موتیف موقعیت، واقعه، عقیده، تصویر و شخصیت نوعی است که در چندین اثر ادبی متفاوت یافت شود. در آثاری چون قصه-های عامیانه یا اساطیری، هر عنصری که استادانه در مضمون عام آن به کار رفته باشد، موتیف به شمار می‌آید؛ برای مثال تب کردن شخصیت در ادبیات داستانی دوره ویکتوریا، موتیف است یا در شعر غنایی اروپایی موتیف یوبی‌سانت (به معنای شکوه بر باد رفته) و کارپ دیم (به معنای دم را غنیمت شمردن) فراوان یافت می‌شود. هر جا که تصویر، حادثه یا عناصر دیگر به گونه‌ای معنادار (یا حساسیت برانگیز) در اثر واحد تکرار شود، آن را لایت موتیف می‌خوانند. هم‌چنین در فرهنگ اصطلاحات ادبی شیپلی^۴ موتیف، واژه یا طرحی دانسته شده است که در موقعیت‌های مشابه تکرار می‌شود و برای فراخواندن یا یادآوری حالت یا روحیه مشابه در خلال هر اثر یا در آثار مختلف یک نوع ادبی به کار می‌رود (تقوی و دهقان، ۱۳۸۸: ۱۲).

تقریباً تمامی تعاریف در بحث از ویژگیهای بنمایه به صفت «تکرارشوندگی» این عنصر اشاره کرده‌اند؛ اما تامسون^۵ علاوه بر آن بر ویژگی «شناخته‌شدگی» بنمایه نیز تأکید می‌کند. فلکی نیز صفت «تشخص‌یافتگی» را ظاهراً به جای نتیجه تکرارشوندگی می‌آورد که این هر دو، صفات متمیز مناسبی برای شناخت و جداسازی بنمایه‌هاست (پارسانسب، ۱۳۸۸: ۱۶).

آلاستی نیز بر این عنصر «تکرارشوندگی» تأکید می‌کند و موتیف را «فکر، موضوع یا درونمایه‌ای می‌داند که در قالب کلمات و عبارات، تصاویر خیال، اشخاص، اعمال، مکانها و... در درون هر اثر هنری نمود پیدا می‌کند. تکرار این عنصر یا الگوی معین، تأثیر مسلط اثر هنری را به وجود می‌آورد» (حسن‌پور آلاستی، ۱۳۸۴: ۸۵). این تکرار در بیشتر حوزه‌های هنر از قبیل نقاشی و فیلم‌سازی هم معنادار است؛ چنانکه هر تکراری اعم از دیالوگ، موسیقی، کنش‌های اشخاص، نور، صدا، موقعیت دوربین و نمای باز و بسته موتیف نامیده می‌شود (اسلامی، ۱۳۸۶: ۷۵).

با جمع‌بندی تعریف‌ها می‌توان موتیف را این گونه تعریف کرد که موتیف‌ها مقولات ساختاری - معنایی تأثیرگذار در ادبیات فارسی هستند که به سبب ویژگی تکرار شونده و تشخیص‌یافتگی در شبکه‌های تصویری و روایی متن، نقش شاخص و پایه‌ای دارند و به منظور برانگیختگی، برجسته‌سازی، القای معنا و بیان مضمون و درونمایه‌های اصلی متن به کار می‌روند.

بنمایه‌های شعرهای شاعران زن با موضوع دفاع مقدس

۱. پرواز، پرنده و پروانه

پرواز و پرنده از آشناترین بنمایه‌های ادبیات فارسی است که ذکر شواهد آنها از شاهکارهای ادب فارسی و ادب معاصر ایران در این مجال نمی‌گنجد. این واژگان و درونمایه‌ها، که با ارجاع به نمود و کارکردشان در طبیعت و دنیای عینی و قابل لمس انسان در شکل‌های نمادین و سمبلیک ظاهر و مرتب تکرار می‌شود، روایتگر تمایل ذهن و جان انسان به رهایی از تمام بندهایی است که محدودیت‌های قالب جسمانی برای جان آدمی رقم می‌زند. این رهایی در نظام معرفت‌شناسانه و روحانی، رسیدن به بخشی از ظرفیت وجودی بشر است که در آن ابتدالهای زندگی زمینی به ساحتی متعالی مبدل شود. آنچه در اشعار شاعران دفاع مقدس با این موتیف درباره شهیدان بازتاب یافته است، حکایت چنین تعالی و رویشی است که از رهاورد ایثار و از خودگذشتگی به دست می‌آید.

نمونه‌هایی از اشعار با این بنمایه

هیچ افتادگیت کم نشده‌ست، سر زدی باز هم به این کوچه

حال، حتی که زیر پر داری وسعت آسمان هفتم را (آزادیا، ۱۳۹۰: ۱۵).

شاعر در این شعر با زمینه ذهنی مکرر پرواز برای شهید راه خدا با به کارگیری تشبیه تفضیل از مقام شهید در بافتی کاملاً آشنا سخن می‌گوید؛ اما بیان صمیمانه شاعر در مصراع اول «سر زدی باز هم به این کوچه» و ارجاع هنری به موضوع نامگذاری کوچه‌های شهر به نام شهیدان، این موتیف را دلنشین‌تر می‌آورد.

در شعری دیگر:

تو آمدی و به دستم پرنده دادی و شمع پرنده پر زد و شد شمع ناگهان روشن

پرنده را چه به حد و حدود دایره‌ها پرنده می‌وزد و می‌شود جهان روشن
(موسوی قهفرخی، ۱۳۹۰: ۱۸۱)

شاعر ضمن بیان رهایی و پرواز شهید از تأثیر کنش‌های او بر جامعه سخن می‌گوید که آزادی و رسیدن به نور و روشنایی است و این موضوع را کاملاً خلاقانه و به دور از کلیشه‌های معمول ذکر می‌کند. در تعبیر وزیدن پرنده، که به روشن شدن شمع خاموش منجر می‌شود، هنجارگریزی زیبایی شکل گرفته است؛ ضمن اینکه در مفهوم نورانی شدن جهان به وسیلهٔ ایثار شهیدان، نقش کهن‌الگویی شهید نمود یافته است.
کارولین میس بر این باور است که:

کهن‌الگوی شهید در دو حوزه مشهور است: به عنوان شخصیت کلاسیک سیاسی یا دینی و دیگر در دنیای خودیاریگری روانشناسی معاصر... وی به دلیل شهامتش در پیشبرد آرمانها بسیار مورد احترام است؛ حتی اگر این امر مستلزم مردن در راه آن آرمان به خاطر دیگران باشد (میس، ۱۳۹۵: ۱۰۳).

شاعران در تأیید همین آرمان‌خواهی و از خودگذشتگی در نمونه‌هایی دیگر در بیان موتیف پرواز از تقابل زمین و آسمان، که نشانهٔ دل‌کندن شهیدان از زندگی و جان شیرین خویش است، می‌گویند: توبال و پر زدی و رسیدی به آسمان/ من دست از حوض زمین بر نداشتم (اسلامی، ۱۳۹۰: ۲۰).
از محوری‌ترین کلیدواژگان شبکهٔ معنایی پرواز و رهایی در اشعار زنان، *بال* و *پر* است:

تو جای دستهای دو تا بال می‌کشی

تصویری از به اوج رسیدن به آسمان (بناییان، ۱۳۹۰: ۳۶)

و در نمونه‌ای دیگر:

کجا می‌برندت/ دو بال کبوتر/ و من غرق حیرت به پرواز تو خیره ماندم/ و ابری که خاکستر عشق را در بغل داشت (برازجانی، ۱۳۹۰: ۳۱).

توجه به اجزای حادثه، شیء، مکان و... در گفتمان زنانه از گفتمان مردانه بیشتر است. نمونه‌های ذکرشده با بنمایهٔ پرواز نشان می‌دهد که توجه به اجزای این موتیف و تصاویر جزئی‌تر چون قرار گرفتن در مسیر ابرها و در نظر گرفتن فاصلهٔ زمین و آسمان و جایگزین شدن بال به جای دست در ذهن شاعر حضور دارد و در کلام او جاری می‌شود؛ چنانکه در این شعر، جنس بال، که بیانگر درخشش و ارزشمندی (نشانهٔ ذهن

زنانه) است، آورده شده است:

مردی به جای دست بر دوشش، یک جفت بال نقره روئیده / مثل کبوترهاست اما نه، اصلاً کبوتر عشق را دیده (ربیعی، ۱۳۹۰: ۹۳).

در تأیید همین جزئی‌نگری و دگراندیشی زنانه می‌توان گفت که فناری و قناری سرخ به عنوان نماد شهید در اشعار این مجموعه، بارها دیده می‌شود و بیانگر خلاقیت‌های شعری زنانه در این حوزه است که در اشعار مردان شاعر کمتر دیده می‌شود و انعکاس دهنده ذهن زنانه و تأثیر آن در کاربرد بنمایه‌های ادبی شبکه معنایی پرواز و پرنده است: تو آن قناری سرخی که در تمام زمین / به گوش می‌رسد آوازه‌های آخر تو (پناهی، ۱۳۹۰: ۴۹)

و سیمین‌دخت وحیدی هم می‌آورد:

یک باغ آواز قناری مانده اینجا / گل‌های خوش بوی بهاری مانده اینجا (وحیدی، ۱۳۹۰: ۳۶).

از دیگر واژگان پرتکرار در حوزه موتیف پرنده در شعر انقلاب و دفاع مقدس، که از مشهورترین بنمایه‌های ادبیات غنایی فارسی است، پروانه است که ویژگی عاشقانگی را همراه با پرواز در لایه رمزگانی خویش حمل می‌کند. هم‌آبی این واژه با واژه‌های عشق و جنون این معنا را به اثبات می‌رساند:

در دشت صبح روئید بسیار لاله سرخ / پروانه غرق پرواز در عرصه جنون است (کاشانی، ۱۳۸۹: ۲۹)

و در شعری دیگر:

پر پروانه را هرگز نسوزد شعله شمعی / فروزد شمع آن آتش که این عاشق به جان دارد (همان: ۴۵).

کاربرد قاصدک نیز در شبکه معنایی پرواز در شعر زنان قابل توجه است:

وقتی آن قاصدک داشت می‌رفت، گفت از فکه و هدیه‌هایش / کاش بودی ببینی
برایم یک کفن استخوان هدیه آورد (امامی، ۱۳۹۰: ۲۳).

کاربرد واژه کبوتر و رنگ آبی در این اشعار به فراوانی دیده می‌شود:

تو مثل یک نور سپید از پیش من رفتی / مثل کسی که ناگهان شکل کبوتر شد
(بنایان، ۱۳۹۰: ۴۰).

- در سرزمین آسانی جبهه... پروازشان از خاک / سوی نور / از بطن آبی رگها / به سوی آبی بالاست (صفارزاده، ۱۳۶۶: ۳۵).

گاه شاعر حکایت پرواز را از زبان رزمندگان و حتی شهیدان می‌آورد:
حسرت پرواز دارم مثل مرغان زمینی / گرچه پابند زمینم، خیره بر هفت آسمانم
(یحیی‌زاده، ۱۳۹۰: ۲۱۱).

ترکیب مرغان زمینی در این شعر، تداعی کننده شعر مشهور مولاناست که شایسته است در تأیید کاربرد این موتیف در ادب کلاسیک فارسی، یادی از آن کرده شود:
کجایید ای شهیدان خدایی بلاجویان دشت کربلایی
کجایید ای سبک‌روحان عاشق پرنده‌تر ز مرغان هوایی
(مولوی، ۱۳۶۳: غزل ۲۷۰۷)

نکته قابل ذکر اینکه این بنمایه و کهن‌الگو در بیشتر اشعار این مجموعه به شکلهای گوناگون حضور دارد. این حضور نشانه جایگاه والایی است که شهید دفاع مقدس در خاطره‌ها به شکلی خودآگاه و ناخودآگاه بر جای گذاشته است. کنش نمادین پرواز و تصویر سمبلیک پرنده و پروانه درعین حال بیان سبکباری از قید بسیاری از ضرورت‌هایی است که آزادگی و رهایی بشر را به بند می‌کشد. به اعتقاد یونگ، نمادها به دو شکل آگاهانه و با دخالت عوامل بیرونی و ناآگاهانه و تحت تأثیر ناخودآگاه آشکار می‌شود. به عقیده وی «از آنجا که چیزهای بیشماری فراسوی حد ادراک ما وجود دارد، پیوسته ناگزیریم به یاری اصطلاحات نمادین، پرداخته‌هایی از آنها ارائه کنیم که نه می‌توانیم تعریفشان کنیم و نه بدرستی آنها را می‌فهمیم. بدین ترتیب، ناآگاهانه نمادها آفریده می‌شود؛ ولی بخشی از نمادها، که ناآگاهانه به وجود می‌آید بیشتر در رؤیاها و حالات کشف و شهود ایجاد می‌شود و در کهن‌ترین باورهای انسان ریشه دارد» (یونگ، ۱۳۷۷: ۱۸).

۲. مادر

مادر از مهمترین کهن‌الگوهای بشری است که به دلیل ویژگی‌های عاطفی و طبیعی‌اش نماد عشق بی قید و شرط و ایثار و فداکاری است. همین ویژگی کهن‌الگویی و نمادین در پیوند با کارکرد واقع‌گرایانه رفتار مادر شهیدان در دوران دفاع مقدس و نمود روایی مکرر این ایثارگریها در متون گوناگون به ساخته شدن بنمایه‌ای قدرتمند در ادبیات پایداری و دفاع مقدس منجر شده است که بسیاری از ویژگیهای پدیداری موتیف را در درون خود به وجود آورده است. در شعرهای زنانه دفاع مقدس بجز شرح فداکاریهای

مادر شهید، غصه‌های شبانه و گریه‌های مکرر وی در فراق فرزند شهیدش نیز روایت می‌شود؛ روایتی مؤثر که در بافت شعرهای زنان شاعر دفاع مقدس، بسیار صمیمانه‌تر و عاطفی‌تر بیان می‌شود؛ زیرا زنان بیشتر از مردان در بیان احساسات و عواطف خویش عمل می‌کنند. در اشعار منتخب ذیل، این جلوه‌های واقعی نشان داده شده است:

سرخ / زخمهای مادر بزرگ است / که هر شب زیر بالش پنهان می‌شوند / و صبح سر از صندوقچه‌های قدیمی درمی‌آورند (ترنج، ۱۳۹۰: ۶۲).

- یک کاسه آب، آینه، قرآن، گلی سپید / دو دست بی‌قرار زنی، صبح روز عید / مادر! دعا نمی‌کنی‌ام؟ پیرزن گریست / باران بر این شکوه دمام فرو چکید (فتاحی، ۱۳۹۰: ۱۵۱).

- پیرهن پیرهن خبر آمد / مادر از هر خبر تو را می‌خواست (قبادی، ۱۳۹۰: ۱۵۷).

- هی تنگ می‌شود دل من از نبودنت / از گریه‌های هر شب مادر نوشته‌ام (معمدی، ۱۳۹۰: ۱۷۴).

نکته قابل توجه اینکه بیان این گونه عواطف هم در لایه‌های پنهان خویش، حکایتگر صبر، تعهد و ایثار مادران شهیدان است.

۳. پلاک و چفیه

چنانکه پیش از این بیان شد، برخی بنمایه‌های اشعار دفاع مقدس در سنت ادبی فارسی ریشه دارد و برخی دیگر با حال و هوا و زمان و مکان هشت سال جنگ تحمیلی در آثار شاعران و نویسندگان آفریده شده است. پلاک و چفیه از این گروه واژگان است که در اشعار زنان و مردان با تکراری معنادار و در بافتی شبکه‌ای روایی و در هم‌آیی با واژگان مشخص و اشخاص شناخته شده در موقعیت‌های شاخص و درونمایه‌ای خاص آمده و به همین دلایل به موتیف تبدیل شده است.

نمونه‌هایی از این اشعار که در منظومه‌ی روایی خاطره و هجران و شکوه آمده است:

- یک مشت استخوان و پلاکی که سوخته‌ست / گفتند این تو هستی و باور نداشتم (اسلامی، ۱۳۹۰: ۲۰).

- عمری نشستم بر سر راهت که برگردی / اما پلاک و استخوانی هم نیاوردند (حفار، ۱۳۹۰: ۷۰).

- می‌نشست او کنار شب‌بوها، چفیه‌اش جانماز سرخش بود (خسروی، ۱۳۹۰: ۸۴).

- بال‌های تو / برای همیشه هجرت می‌کنند / و تاروپود چفیه‌ات ریسمانی می‌بافد تا

خدا (قاضی‌زاده، ۱۳۹۰: ۱۵۴).

- آخرین فریاد شعرم، توی سنگرهای خاکی / جانماز و مهر و تسبیح و پلاک من،
نشام (یحیی‌زاده، ۱۳۹۰: ۲۱۱).

- من زیرو رو کردم، تمام خاطراتم را / در هیچ جا اما تو را به یادم نمی‌آورد / انگار
من سهمی ندارم از تو بابا، هان / جز یک پلاک و چفیه و تابوت و خاک و گرد
(هدایتی فرد، ۱۳۹۰: ۲۰۵).

- پسر من این بسیجی کوچک، دوست دارد بزرگتر باشد / چفیه‌ای و پلاک و
تسبیحی، دوست دارد که چون پدر باشد (نجاتی، ۱۳۹۰: ۱۸۹).

نجاتی در شعری دیگر با ترسیم فضایی، که نشان دخترانگی و زنانگی کامل دارد،
چفیه را می‌آورد:

- هجده بهار منتظرش بود و برنگشت / آن فصلهای سرد که بی دردسر نبود / ای
کاش نامه یا خبری یا عطر چفیه‌ای / رؤیای دخترانه او بیشتر نبود (نجاتی، ۱۳۸۷:
۱۴۴).

- پلاکها از بیلاق خاطره سیم‌های خاردار عبور می‌کنند / و چفیه‌ها بال در بال
کیوتران در پروازند (سنجولی، ۱۳۹۰: ۱۱۹).

۴. دریا و اقیانوس

دریا و اقیانوس در ادب فارسی، نماد وسعت و بیکرانگی، روح، جهان غیب و حقیقت
است. در اشعار این پژوهش در بسیاری از موارد، دریا و اقیانوس نماد رزمندگان و
شهیدان است که به دلیل تسلط این مفهوم در سراسر این اشعار و بسامد فراوان آنها
می‌توان گفت که به بنمایه تبدیل شده است. هاشمی‌پور در شعری به نام اقیانوس و با
همین ردیف، اقیانوس را نماد رزمنده و شهید می‌داند: یک شب از این حوالی خاک-
آلود / با خود مرا ببر ببر، اقیانوس... اما نه، روز واقعه می‌میرد / جای هزار و یک نفر
اقیانوس (هاشمی‌پور، ۱۳۹۰: ۲۰۱).

- می‌گذشت از هوای شرجی شب، او به دنبال رشته‌ای از باد / مرد خورشید، مرد
اقیانوس، مرد دریاچه‌های دور از دست (خسروی، ۱۳۹۰: ۸۴).

تصور دریا و آبی بودن و بیکرانگی (تصویر طبیعی و کهن‌الگویی) در پیوند با عظمت
رفتار رزمندگان و شهیدان (تصویر تاریخی و ارزشی) در شکل‌گیری این موتیف نقش
بسزایی داشته است: شکل کبوتر شد که پابرجا بمانی تو / مثل شکوه و آبی دریا بمانی

تو (بنیان، ۱۳۹۰: ۴۰)؛ حتی طرح دریای طوفانی هم در خطر کردن شهیدان تصویر شده است:

- هیچ‌کس مثل تو دریا شدنش آبی نیست / و کسی مثل تو از جانب طوفان نرسید (الماسی، ۱۳۹۰: ۲۴).

مریم ترنج در شعری برای پدر شهیدش، تیمور ترنج می‌گوید:
رفته‌ای / تا از ترانه‌های آبی دریا / سهمی به خانه بیاوری (ترنج، ۱۳۹۰: ۵۹).
شعر ترنج، شعری کاملاً زنانه است؛ زیرا تعبیر سهمی برای خانه آوردن، ذهنیتی کاملاً زنانه است.

۵. عشق

بی‌تردید عشق، شاخص‌ترین بنمایه ادبیات عرفانی و غنایی فارسی است که در اشعار دفاع مقدس به برجسته‌ترین وجه حضور دارد. نمونه‌های ذیل، شماری اندک از تعبیر بسیاری است که در شعرهای شاعران زن دفاع مقدس آورده شده است:

- و چشمان آخرینت / سهل بود و ممتنع / وقتی همه آبی‌ها را به یغما برد / و عشق را سرمشق پرنده‌های بلاتکلیف کرد (یثربی، ۱۳۹۰: ۲۰۷).

چشمان آخرین به جای نگاه آخر و پرنده‌های بلاتکلیف که روایت سرگرانی و سرگردانی است، نازک‌اندیشی زنانه دارد.

- قصه شبگردیت را ماه بود و آینه / عشق، فرجامی برای تو از این بهتر نداشت (قهرمانی، ۱۳۹۰: ۱۵۹).

- سنگر تمام عاشقی مرد را گریست (مهیجی، ۱۳۹۰: ۱۷۵).

- زلف خورشید که در دست زمین می‌رقصید / از صدای سخن عشق پریشان شده بود / تو پر از خواهش پرواز شهادت بودی / بازی عشق به نام تو چه آسان شده بود (یزدان‌شناس، ۱۳۹۰: ۲۰۹).

۶. باران

باران، که در فرهنگ نمادها « نماد تأثیرات آسمانی روی زمین ملحوظ می‌شود و نماد باروری و حاصلخیزی است » (شوالیه و گربران، ۱۳۷۹، ج ۲: ۱۹) در اشعار زنان با موضوع دفاع مقدس، فراوان به کار رفته است. در نمونه‌های زیر، معنای نمادین این واژه با تعبیری مربوط به گفتمان لطیف و صمیمانه زنان حضور چشمگیری دارد:

نگاهی به بنمایه‌های شعر زنان با موضوع دفاع مقدس

- با نامه‌های بوی باران می‌فرستادی / بویی شبیه نان و ریحان می‌فرستادی (بنایان، ۱۳۹۰: ۳۹).
- همزاد باران و خون بود، مردی که آتش به جان داشت / مردی که چون کوه بر جا، مردی که صد غم نهان داشت (حیدری، ۱۳۹۰: ۷۲).
- تا تو بر دشت عطشناک زمین، ابر شدی / خون سرخ تو در این معرکه باران شده بود (یزدان‌شناس، ۱۳۹۰: ۲۰۹).
- هم‌آیی واژگان باران و خون، نشانه پیوستن بافت غنایی و حماسی اشعاری از این دست است.
- صدای بدرقه‌اش در باد می‌پیچد / سفر به خیر عزیزم، مسافر باران (درتومیان، ۱۳۹۰: ۸۵).

۷. سیب

یکی از واژگانی که کاربرد آن در معنای نمادین و سمبلیک در ادبیات کلاسیک فارسی کم سابقه است، سیب است. این واژه در ادبیات معاصر ایران و در اشعار شاعرانی چون سهراب سپهری، بیشتر نماد عشق و دوستی است. در واکاوی شعر زنان با موضوع دفاع مقدس، تکرار این واژه معنادار است. در برخی موارد نماد شهید و در مواردی دیگر نماد زندگی و حیات است. سیب در این شعر، نماد حضور شهیدان است: در شهر می‌وزد همه جا عطر سیب سرخ (رستمی، ۱۳۹۰: ۹۵).

- زیباترین ترانه دریا بود، زیبا سرود ساحل فردا را / زیبا شکفت و آینه‌ها چیدند تا سیب‌های سرخ تماشا را (ریگی نژاد، ۱۳۹۰: ۹۷).

به نظر می‌رسد که سیب سرخ در این اشعار، بیشتر نماد شهید است. در شعر ذیل سیب نماد زندگی است:

- ما در همین باغها / زیر همین درختها سیب می‌سرودیم (باستانی، ۱۳۹۰: ۲۹).
- تا اشک را خواندم، نوشتم مشق امشب درد / رنگ تمام سیب‌های دفتر من، زرد (هدایتی فرد، ۱۳۹۰: ۲۰۵).
- خیال می‌کنم دوباره صبح می‌شود که ما / به وسعت درخت سیب خانه گریه می‌کنیم / و بعد یک نفر دقیق می‌شود به کارمان / به اینکه باقی درخت سیب را چه می‌کنیم (هاشمیان، ۱۳۹۰: ۲۰۳).

۸. سفر و کوچ

از جمله موتیف‌های پرکاربرد اشعار دفاع مقدس، سفر، کوچ و مسافر است که در پیوند با



موضوع واقعی راهی شدن رزمندگان به سوی جبهه‌های نبرد و سفر شهادتشان، روایتی ماندگار و پرتکرار را آفریده است:

- شبی راهی شدی تا با غربی همسفر باشی / بدون اینکه حتی لحظه‌ای فکر خطر باشی (جلوداریان، ۱۳۹۰: ۶۹).

- برگشته است از سفر، اقیانوس / با بالهای شعله‌ور، اقیانوس (هاشمی‌پور، ۱۳۹۰: ۲۰۱).

- با اسب، با تفنگ، دلش را به جاده زد / کم کم شبیه پنجره شد تا به جاده زد (ناصر نصیر، ۱۳۹۰: ۱۸۷).

- «پدر دوباره می‌آیم» ولی نمی‌داند / پدر برای همیشه، سر سفر دارد (موسوی قهفرخی، ۱۳۹۰: ۱۸۳).

- سالها می‌گذشت تا یک روز، قاصدک پشت پنجره با بغض / خبر از کوچ مردی سبز، مرد بی‌نام و بی‌نشان می‌داد (رحیمی شادباد، ۱۳۹۰: ۹۴).

«قاصدک پشت پنجره»، «پدر دوباره می‌آیم»، بغض و شبیه پنجره شدن، در این اشعار، حال و هوای ذهن زنانه دارد.

۹. ادوات جنگ: موشک و خمپاره / مین، تفنگ و نارنجک

بسامد فراوان واژگان مربوط به ادوات جنگی چون موشک و خمپاره، مین، تفنگ و نارنجک در اشعار دفاع مقدس سبب شده است که در شمار بنمایه‌های این متون شناخته شود. این واژگان، که در جهان بیرون، نماد خشونت و نفرت و جنگ است، گاه با تعبیری شاعرانه و کاملاً عاطفی، که مختص زبان زنانه است در اشعار زنان انعکاس یافته است؛ چنانکه در این شعر آمده است:

نمی‌شناختمش / و نفهمیدم / گل‌بوته‌های کدام بیابان بود / که می‌توانستم سیرابش کنم / خمپاره‌های عمل نکرده / در چشم‌هایش چشمک می‌زد / یک شعر و یک میخک در گلدانش گذاشتم / و او دیگر پشت پرده موشک را برایم باز نکرد (یوسفی، ۱۳۹۰: ۲۱۴).

- و بمب بود و بمب بود و بمب / تمام خاطرات باغچه / نگاه سبز آرزو که دفن شد / و سهم خاکریز قلب او، تمام بمب...

- زیرپوش او هنوز بوی سرب می‌دهد/ و خواب نصف مردم جهان/ هنوز موشکی ست.../ پدر، هنوز شاعر است/ ولی دریغ هرچه سعی می‌کند از آن به بعد/ ترانه/ باز ترکش است (بهروزی، ۱۳۹۰: ۴۲ و ۴۳).
- من با همان تفنگی که به پیشانی‌ات شلیک کرد/ به دنیا آمدم (بیرانوند، ۱۳۹۰: ۴۴).
- یک نارنجک مانده است/ گرازاها حتی به دندانهای نیش خود/ خشاب آویزان کرده‌اند (پشت‌مشهدی، ۱۳۹۰: ۵۵).
- گم شدم/ گروه تجسس هم پیدایم نکرد/ حتی بعد سالهای بیقراری/ و مین‌ها در دلم هر سال/ یکی یکی خنثی می‌شود....
- فانسقه‌هایت را می‌بندم/ شاید نشکند کمرم (یزدان‌بخش، ۱۳۹۰: ۲۱۰).
- بمب/ آن گونه ماهرانه/ نقش شکنجه‌ها را/ از جسم‌های شهیدان زدوده است/ که سازمان حقوق بشر/ و دفاع بین‌الملل/ در غیبت گواه و مدرک / از داوری/ زبان بسته است (صفارزاده، ۱۳۶۶: ۲۷).

۱۰. خانه

خانه و الزامات و مکانهای خاص آن در اشعار زنان دفاع مقدس، بسیار دیده می‌شود که از نشانه‌های بارز کاشانه دوستی در زبان زنانه است.

برخی موضوعها با وجود کاربرد در آثار مردان در نوشته‌های زنان جایگاه قوی‌تری را به خود اختصاص داده است؛ برای مثال خانه از جمله موضوعات پر بسامد است که در آثار زنان بسیار دیده می‌شود. خانه، محلی است که زنان با آن ارتباط زیادی دارند؛ بیشتر وقت خود را در آنجا می‌گذرانند و بسیاری از رویدادهای زندگیشان مانند کودکی، تولد، فرزندان، ازدواج و مرگ عزیزان را در آنجا تجربه می‌کنند (زارع برمی، ۱۳۹۷: ۴۸).

- باز هم در حوالی دل من، اتفاقی عجیب افتاده‌ست/ باز هم با عبور یک فریاد در نگاهم سکوت خانه شکست (خسروی، ۱۳۹۰: ۸۴).

حتی وقتی شاعر از جایگاه مقتدرانه خویش، سخن می‌گوید، خانه حضور دارد:

- خانه‌ام را گر فرو ریزند/ من دوباره خشت خواهم زد / خانه‌ای دیگر/ با دو دست مؤمن و بیدار/ خواهم ساخت/ خرم‌من را گر بسوزانند/ من دوباره بذر خواهم کاشت/ نان خواهم پخت/ کودکانم را، همسرم را، خاندانم را/ گر به مرگ سرخ

غلثانید/ من تبارم را به یاری خواهم آورد/ از زمینم گر برانیدم/ من دوباره باز خواهم گشت (وسمقی، ۱۳۶۸: ۱۷۲).

در نمونه‌های ذیل، نگاه زنانه شرح هجران زنانی است که از مردان مبارز خویش دور افتاده‌اند و روایت رنج آنان در وصف خانه‌های خالی و تاریک بازگو می‌شود:

- تو مرد گمشده سالهای دور منی/ که با تو می‌شود این خانه بی‌گمان روشن (موسوی قهفرخی، ۱۳۹۰: ۱۸۱).

- از خانه شیروانی آن مانده بود بر ستون خاطره/ چون چتری بی‌سبب گشوده... خانه‌های خالی قاب‌های بی‌تمثالند بر دیوار شهر/ بر رف‌های گردگیری شده/ گردسوز و آینه خاموشند (ساری، ۱۳۹۰: ۹۱).

۱۱. پنجره

پنجره نیز از جمله واژگانی است که در سنت ادبی کلاسیک فارسی در شکلی نمادین حضور ندارد ولی در ادبیات معاصر، نماد آزادی و رهایی است که در اشعار مورد بحث نیز معنایی نزدیک به همین معنا دارد و دریچه آگاهی و معرفت انسان به روی افقهای تازه است: وقتی پرنده‌ای به زمین افتاد/ آه از نهاد پنجره‌ها برخاست (حیدری، ۱۳۹۰: ۷۲).

- گفته بودند که عاشق شده هرکس برود/ او اگر رفت از این پنجره، حتما شده بود (زارع، ۱۳۹۰: ۹۱).

پنجره به عنوان منفذی به سوی نور و روشنایی و آسمان نمادی برای عروج شهید به سوی آسمان و پرواز روح سبکبار وی نیز راوی سفر روحانی او آمده است:

- رهگذران باد/ در بهانه‌های بی تو/ از آهنگهای پنجره می‌گریزند (فلاح زاده، ۱۳۹۰: ۱۴۸).

۱۲. درخت و باروری

همان گونه که درخت در طبیعت پیرامون انسان، نشانه تازگی و سرسبزی است با همین کارکرد در ادبیات به عنوان سمبل رویش و زندگی حضور دارد و کهن‌الگوی باروری و زایش را تداعی می‌کند. درخت در اشعار مورد نظر، بیشتر نماد شهیدان و رزمندگان و رمزگان باروری و رویش است:

- خبر رسید که چشمان باغ غمگین است/ که تکه تکه شده قامت تناور تو (پناهی، ۱۳۹۰: ۴۹).

نگاهی به بنمایه‌های شعر زنان با موضوع دفاع مقدس

- شیون کن ای دل، وقتی در این خاک تشنه/ این سو سپیدار، زخمی، آن سو صنوبر
خمیده‌ست (سالاروند، ۱۳۹۰: ۱۱۱).

سپیدار، که شاعران در شعر کلاسیک از آن در معنای نمادین بی‌ثمر بودن و بی-
حاصلی بهره گرفته‌اند در شعر معاصر تحول معنایی می‌یابد و در ذهن برخی از شاعران،
نماد روح آزادیخواهی و قیام علیه استبداد و ظلم و ستم یا امیدی جلوه‌گر می‌شود که
ریشه آن در وجود شاعر و مردم جامعه خشکیده است (نک، پورنامداریان و دیگران، ۱۳۹۱:
۳۵).

این تحول معنایی در اشعار دفاع مقدس، قوام بیشتری یافته و سپیدار در بسیاری از
موارد، رمز شهید و مجاهد راه خداست.

صحنه تشییع شهید در ذهن شاعر چونان آیین درختکاری قلمداد شده است که
رویش و بالندگی جامعه را در بردارد:

- بلند شو، برادرت را می‌برند/ تا در زمین بکارند و سبز شود (ده پایینی، ۱۳۹۰:
۸۷).

- در باغ خاطرات من ای سبزه گل می‌کنی... آه ای شهید عشق/ ای جاودانه‌ترین
(نارنجی، ۱۳۹۰: ۱۸۶).

در میان درختان، دو درخت از بنمایه‌های آشکار است: درخت سرو و نخل. سرو
نماد آزادی در ادب فارسی، و از همین رهاورد با کارکردی کهن الگویی وارد اشعار
دفاع مقدس شده است:

- هنوز شیمیایی است گلوی سروهای باغ (بهریزی، ۱۳۹۰: ۴۳ و ۴۲).

نخل، که به دلیل فراوانی آن در جغرافیای جنوب ایران، که میدان نبرد دلاوران
ایرانی بوده با کارکردی واقعی و نمادین در این گونه اشعار انعکاس یافته و به دلیل
تکرار معنادار به موتیفی گیاهی در آثار دفاع مقدس تبدیل شده است:

- غبار خشک خون بر نخل / نثار خون تر بر خاک / جز این چه طرفه دیگر به
نخل / جز این چه تازه دیگر خاک (بهبهانی، ۱۳۸۵: ۶۲۰).

۱۳. لاله و شقایق

لاله و شقایق از موتیفهای آشنای اشعار دفاع مقدس و پایداری است که در اشعار زنان
نیز فراوان دیده می‌شود. کاربرد نمادین این واژگان در شعر کلاسیک اندک است؛ اما
همان تعداد محدود به همراه ویژگیهای طبیعی و ظاهری این گلها در ساختن تصاویر



زیبای شعری، سبب شده است که در شعر معاصر و همراه با بیداری اجتماعی مردم، گستردگی معنایی و نمادین بیابد و برای توصیف واژه شهید به بنمایه و درونمایه‌ای مکرر تبدیل شود. نمونه‌هایی از اشعار زنان گویای این شاعرانگی و تصاویر جذابست: عجیب نیست که با لاله‌ها قرابت داشت/ به سوی دشت شقایق به یک اراده گذشت (ابطحی، ۱۳۹۰: ۱۸).

- بی‌شک آن روز که آماده رفتن شده بود/ باغ پرواز، پر از لاله و سوسن شده بود (زارع، ۱۳۹۰: ۹۱).

- مادر هزار دشت شقایق به خواب دید (فتاحی، ۱۳۹۰: ۱۵۱).

- هرگز نه هیچ باد، نه هیچ برگ/ نخواهد سرود... برای پرچمی که هزار تکه شد بر پیشانی/ دوباره از زمین روید/ در هیأت شقایقی... (ثابت، ۱۳۹۰: ۱۰۸).

۱۴. آسمان و ستاره

آسمان، ستاره و کهکشان از دیگر نمادهایی است که به عنوان مأوا و محل قرار و آرام گرفتن شهید و افق دیدگاه در شعر دفاع مقدس به کار رفته است:

من ماندم و هوای رسیدن به آسمان/ همسایه ستاره شدن، قسمت تو بود (بزم‌آرا، ۱۳۹۰: ۳۲).

- هم‌رمز یاران خون بود در کربلای شلمچه/ یک چشم سوی شلمچه، چشمی سوی آسمان داشت (حیدری، ۱۳۹۰: ۷۳).

این شعر برای جانباز، حاج آقا سلامت سروده شده که از سال‌های آغازین جنگ بر روی تخت بیمارستان بوده و قدرت و توانش در حد سر تکان دادن است:

منظومه تمام غزل‌های عاشقی/ در کهکشان چشم شما جستجو شده‌ست (حضرتی، ۱۳۹۰: ۸۰).

- رفتی و در آسمانها گم شدی، بی‌فایده‌ست/ هرچه می‌پرسد زمین، نام و نشان را از تنت (زارع، ۱۳۹۰: ۹۰).

۱۵. قاب عکس

از بنمایه‌های جالب توجه و شاخص در اشعار دفاع مقدس و بویژه در شعر زنان دفاع مقدس، قاب عکس است که به شکل معناداری تکرار شده است. این موتیف، که در شکل عام آن، برخاسته از ذهنیت حفظ خاطره عزیزان از دست رفته به شکل عکس و

قاب کردن آن است در شعرهای دفاع مقدس، معنایی فراتر از حفظ خاطره می‌یابد و رمز پایداری و تداعیگر بسیاری از معناهاى ارزشمند شهید است که در قاب عکس رویِ تاقچه جمع شده است؛ به عنوان مثال، اگر کسی عکس پدر بزرگش را روی دیوار یا تاقچه خانه‌اش ببیند، مهربانیه‌ها و خاطرات فردی وی را به یاد می‌آورد؛ اما قاب عکس شهید، نماد خاطره جمعی بیداری و ایثار نوعی شهید است و گستره معنایی فراتری دارد.

- هشت سال سپید آمد و رفت، موی من رنگ موی مادر شد/ هشت سال سپید من بودم، ولی تو قاب عکس عید شدی (مستشار نظامی، ۱۳۹۰: ۱۶۹)

این قاب و عکس آن در بسیاری از این اشعار برای ذهنی که به آن می‌نگرد بشدت پویا و انگیزه‌بخش است:

- از توی قاب، عکس تو لبخند می‌زند/ بر چشم‌های خیس من و بر نوشته‌ام (معمدی، ۱۳۹۰: ۱۷۴).

- این قاب کهنه، شکل تمام پرنده‌هاست/ وقتی که پشت پنجره، بابا به جاده زد (ناصر نصیر، ۱۳۹۰: ۱۸۷).

- میان تاقچه، قرآن و چند شاخه گل/ کنار عکس تو، آئینه، شمعدان روشن (موسوی قهفرخی، ۱۳۹۰: ۱۸۰).

- عکس پدر، مقابل آئینه، شمعدان/ آن روز دور سفره بجز چشم تر نبود (نجاتی، ۱۳۸۷: ۱۴۴).

۱۶. آب، آینه، قرآن

آب، آینه و قرآن در اشعار کلاسیک فارسی، هر کدام به تنهایی حضور گسترده دارد و نماد روشنائی، صفا و خلوص، پاکی و حقانیت است. تمام این انگاره‌ها به همراه رسم بدرقه مسافر با آب و آینه و قرآن در شعر دفاع مقدس حضوری روایی یافته و شبکه معنایی را به وجود آورده که به دلیل کارکرد و بسامد فراوانش به موتیف تبدیل شده است:

- یک کاسه آب، آینه، قرآن، گلی سپید (فتاحی، ۱۳۹۰: ۱۵۱).

- آب و آینه و قرآن، همگی چشم به راه/ آب در حسرت دیدار تو گریان شده بود (یزدان شناس، ۱۳۹۰: ۲۰۹).

- باز پوشید چکمه های پدر، می تکاند غبار خاطره را/ آب و قرآن و عود و آیین، مرد آماده سفر باشد (نجاتی، ۱۳۹۰: ۱۸۹).

۱۷. عاشورا و کربلا

از بنمایه‌های پرتکرار در اشعار دفاع مقدس، عناصر و نمادهای مربوط به واقعه عظیم عاشورا و کربلاست که در اشعار زنان و مردان بسیار دیده می‌شود. موتیف شدن این واژگان در پیوند اندیشگانی و اعتقادی مبارزات مردم و شهیدان با قیام عاشورا و آزادی‌خواهی و حق‌طلبی قهرمانان کربلا ریشه دارد و از گرایشها و تعلقات شیعی ملت ایران نیز حکایت می‌کند.

- پرواز شد سهم تو ماندن سهم من افسوس/ این بالهای بی‌رمق انبوهی از دردند/ یک بار دیگر یاد عاشورا مجسم شد/ پروانه‌ها را با عبور کاروان بردند (حفار، ۱۳۹۰: ۷۰ و ۷۱).

- تو با سجاده‌ای خونین نماز عشق خواندی/ کجا بود ای برادر کعبه تو، کربلای تو/ پس از چشم انتظاری‌ها به اشک خویش می‌شویم/ پلاکی، جامه‌ای یا استخوانی را به جای تو (نجاتی، ۱۳۷۹: ۱۵۶).

۱۸. جاودانگی

جاودانگی و زنده بودن مردانی که در راه خدا کشته شده‌اند در درجه اول برخاسته از فرهنگ اسلامی-قرآنی است که به این امر تصریح می‌کند و در مرحله بعد نشأت گرفته از کهن‌الگوی نامیرایی و هراس از مرگ و نابودی است که در شعر ارزشی دفاع مقدس، مجال بروز و ظهور به حقیقت می‌یابد:

- پنداشتند مرگ تو پایان نام توست/ اما بدان ز باورمان گم نمی‌شوی (آزاد، ۱۳۹۰: ۱۴).

- نمرده‌اید، شما جاودانه‌اید و بزرگ/ همیشه تا ابد زنده‌اید، شایعه نیست (باباخانی، ۱۳۹۰: ۲۵).

۱۹. درونمایه‌های زنانه

در اشعار زنان با موضوع دفاع مقدس، تعبیر زنانه و واژگان مختص به فیزیولوژیک و حالتهای جسمانی و عاطفی آنان، نوع احساسات پرشور، دلبستگی‌های معنادار، جزئی

نگری، اشیای مورد علاقه و تصورات و تصاویر خاص آنها، نمود فراوانی دارد که در نمونه‌های زیر بیان، و تحلیل هر کدام از آنها به نوشتاری دیگر واگذار می‌شود:

- سهمت را از زندگیمان که بخواهی / هر روز عصر / زنانگی ام زیر تانک‌های بعثی / سقط می‌شود و توی آینه اتاقم / تصویر پوتین‌های نظامیان عرب است (بهروزی، ۱۳۹۰: ۴۴).

- مثل دخترهای عاشق / که گل به گیسو می‌آویزند / و در گذرگاه‌های خلوت شب / به انتظار می‌نشینند / و با باد پریشان می‌شوند / من نیز با نام عمو پریشان می‌شوم / خرمشهر / برای تو می‌نویسم / از من گذشته است که نامه‌های عاشقانه بنگارم / گیسوانم طراوت دیروزها را ندارند... (پاک‌سرشت، ۱۳۹۰: ۴۷).

- دوباره یاد تو در قلب دخترم پیچید / دوباره بوی اقاقی گرفته سنگر تو (پناهی، ۱۳۹۰: ۴۹).

- دستم را زیر باران می‌گیرم / تو صورتت را / در خوابهای به شهادت رسیده می‌شویی / صدای دهل عروسی دختران آب بلند می‌شود (بیرانوند، ۱۳۹۰: ۴۴).

- دیروز برادرم را آوردند / استخوانهایی را که آغشته به جزیره مجنون بود / و مادرم با تمام خوشبختی قهر کرد / دیروز خواهرم / چشم‌هایش زیر بمباران ترک برداشت / و از آن به بعد / عروسکش را با چشم راستش نگاه کرد (تفقدی، ۱۳۹۰: ۶۴).

- تو یادم داده بودی قصه‌های آب بابا را / نشد اما برای آرزوهایم پدر باشی (تفقدی، ۱۳۹۰: ۶۸).

۵۷ - زنی نشسته کنار جوانیش در مه / گرفته چادر حسرت به گوشه دندان / زنی می‌چاله رصد می‌کند غرورش را / میان تشنگی نخلهای خوزستان (درتومیان، ۱۳۹۰: ۸۵).

۵۷



فصلنامه پژوهش‌های ادبی سال ۲۰، شماره ۷۹، بهار ۱۴۰۲

در این شعر که برای جانبازان شیمیایی سروده شده است، نگرانی زلال و سرشاری محبت بسیار یک زن یا دختر حضور دارد:

پدر تو عشق منی، هیچ‌کس مرا هرگز / نمی‌تواند از این عشق بر حذر دارد / پدر! بلند شو این خاک، سرد و یخ‌زده است / برای سینه‌ات این سوزها ضرر دارد (موسوی قهفرخی، ۱۳۹۰: ۱۸۳ و ۱۸۴)

۲۰. ادامه این رد پا کجاست؟

یکی از مهمترین و برجسته‌ترین موضوعات در آثار شاعران و نویسندگان دفاع مقدس، ترسیم فضای اجتماعی بعد از جنگ و چگونگی حفظ ارزشهای شهیدان، آزادگان، جانبازان و مبارزان راه حقیقت است. ادامه این رد پا کجاست، برگرفته از شعری از

احمدی است که این دغدغه در شعر وی و دیگر شاعران زن دفاع مقدس به شکلی برجسته مطرح، و آنقدر تکرار شده که طرح کلی بنمایه را پذیرفته است:

- او رفت و بی‌نشانه‌ترین مرد شهر شد/ با من بگو، ادامه این رد پا کجاست؟ (احمدی، ۱۳۹۰: ۱۹).

- باور نمی‌کنم که دلت بشکند، ولی/ حق با شماست، شهر کمی زیرو رو شده است (حضرتی، ۱۳۹۰: ۸۱).

- کاش دریاها این حوالی/ خواب نفت ندیده بودند و / دنیا، ما را / با قصه‌های قدیمی همین باغها باور می‌کرد (باستانی، ۱۳۹۰: ۲۸).

- امشب دوباره بر شانه‌های شهر/ تبر تبر شعر می‌شوی/ امشب تو را در بادها می‌رقصند.../ کمکم کن حالم از... به هم نخورد/ و این همه دروغ را دوام بیاورم (تفقدی، ۱۳۹۰: ۶۸).

- تو از پیاده‌رو، آرام و تلخ می‌گذری/ میان این همه آدم‌نمای مصنوعی/ تویی و دلخوشی عکس‌ها و خاطره‌ها/ و چفیه‌ای و پلاکی و پای مصنوعی/ هنوز داری از اندوه شهر می‌گذری/ پیاده‌رو، تو، این مردهای مصنوعی (زارع، ۱۳۹۰: ۸۹).

- پیرمرد مابین سرفه‌های همیشگی‌اش/ آوازی را زمزمه می‌کند/ دیواری نمانده تا سر بر شانه‌هایش بگذارد (نیکو، ۱۳۹۰: ۲۰۱).

- امروز اما از پرنده، آسمان خالی ست/ دیوار جای پنجره گویی مقدر شد/ این کوچه دیگر راوی لبخند باران نیست/ یادش به‌خیر آن آخرین باری که سنگر شد/ شاید دوباره در مسیری از شکوفایی/ این روزهای شک زده زده، تقویم باور شد (نامداری، ۱۳۹۰: ۱۸۸).

- اینک که شهر شعله‌ور بی‌خیالی است/ جای برادران غیورم چه خالی است (نجاتی، ۱۳۸۱: ۲۲).

- آن سوی دیوار ماندن/ دیری است هنگامه پابرجاست/ با شوق زیبای رفتن/ از عاشقان جبهه غوغاست/ این سوی دیوار، اما/ ماندن تمام تقلّاست/ دلها ز هر شور خالی است/ انبارها پر ز کالاست/ هرچند خون شهیدان/ تضمین فردای زیباست (راکعی، ۱۳۷۶: ۱۸۳).

تصاویر مربوط به ترکیباتی چون مردهای مصنوعی، انبارهای کالا، دیوار به جای پنجره، جای خالی برادران غیور، این همه دروغ، گم‌شدن راوی لبخند باران در شکل‌های واقعگرایانه و نمادین، بیانگر این درونمایه ژرف است.

نتیجه

با واکاوی شعر زنان با موضوع دفاع مقدس، دریافته می‌شود که شاعران زن نیز همچون شاعران مرد این عرصه به شکلی گسترده از بنمایه‌های رایج در ادب فارسی (کلاسیک و معاصر) و ادبیات پایداری برای القای مفاهیم ارزشمند دفاع مقدس و پیامهای هنری خویش سود جستند، و بسیاری از این درونمایه‌ها را در قالب رمزگانهای نشانه‌ای به کار بسته‌اند. در بررسی نخست، نگاه به اشتراکات فراوان در کاربرد این بنمایه‌ها معطوف می‌شود که طبیعی هم به نظر می‌رسد؛ اما با دقت بیشتر می‌توان دریافت که نوع دیدگاه‌های زنانه، چون جزئی‌نگری در گزینش رنگ، انتخاب نوع خاصی از یک مجموعه، حضور ژرفای عواطف در توصیف یک موضوع، استفاده از وسایل و اصطلاحاتی که انس زنانه را دربردارد، بیان شفافتر هیجان‌ات، غمها و شادیها و جان‌بخشی بیشتر به مفاهیم انتزاعی، بنمایه‌های شعر زنان را برجسته‌تر و منحصر به فردتر کرده است؛ اما آنچه از نتایج شاخص این پژوهش است، معرفی درونمایه‌هایی در شعر دفاع مقدس است که پیش از این در ادبیات کلاسیک و معاصر ایران سابقه نداشته و به دلیل عواملی چون موقعیت، جغرافیا، ابزار، شرایط و گفتمان خاص جنگ هشت ساله در اثر کاربرد مکرر و ایجاد دایره‌های گفتمانی و شبکه‌های معنایی به بنمایه‌هایی غیرقابل انکار تبدیل شده است. پررنگ‌تر شدن برخی بنمایه‌های کم‌سابقه و کم‌کاربرد، حتی در شعر معاصر ایران در شعر زنان دفاع مقدس نشان از خلاقیت و نبوغ اندیشگانی و شاعرانگی سرشار شاعران این عرصه دارد.

پی‌نوشت

- 1-motive /motif
- 2-Routledge
- 3- Baldick
- 4- Shipley
- 5- Stith Thompson

فهرست منابع

- ابطحی، آمنه السادات؛ (۱۳۹۰) «مسافر عشق»؛ در *لاله‌ها و لاله‌ها، شعر زنان و دفاع مقدس*، گردآورنده: شیرینعلی گلمرادی، تهران: نشر پالیزان.
- احمدی، ملیحه؛ (۱۳۹۰) «ما مانده‌ایم»؛ در *لاله‌ها و لاله‌ها، شعر زنان و دفاع مقدس*، گردآورنده: شیرینعلی گلمرادی، تهران: نشر پالیزان.



آزاد، مهرناز؛ (۱۳۹۰) «گم نمی شوی»؛ در لاله‌ها و لاله‌ها: شعر زنان و دفاع مقدس، گردآورنده: شیرینعلی گلمرادی، تهران: نشر پالیزان.

آزادنیا، رقیه؛ (۱۳۹۰) «طواف فرشته‌ها»؛ در لاله‌ها و لاله‌ها، شعر زنان و دفاع مقدس، گردآورنده: شیرینعلی گلمرادی، تهران: نشر پالیزان.

اسلامی، مریم؛ (۱۳۹۰) «ای کاش هیچ گاه»؛ در لاله‌ها و لاله‌ها، شعر زنان و دفاع مقدس، گردآورنده: شیرینعلی گلمرادی، تهران: نشر پالیزان.

اسلامی، مجید؛ (۱۳۸۸) مفاهیم نقد فیلم؛ تهران: نشر نی.

امامی، نعیمه؛ (۱۳۹۰) «هدیه»؛ در لاله‌ها و لاله‌ها، شعر زنان و دفاع مقدس، گردآورنده: شیرینعلی گلمرادی، تهران: نشر پالیزان.

الماسی، محدثه؛ (۱۳۹۰) «پایان»؛ در لاله‌ها و لاله‌ها، شعر زنان و دفاع مقدس، گردآورنده: شیرینعلی گلمرادی، تهران: نشر پالیزان.

باباخانی، لیلا؛ (۱۳۹۰) «شایعه نیست»؛ در لاله‌ها و لاله‌ها، شعر زنان و دفاع مقدس، گردآورنده: شیرینعلی گلمرادی، تهران: نشر پالیزان.

باستانی، سارا؛ (۱۳۹۰) «اشک‌ها»؛ در لاله‌ها و لاله‌ها، شعر زنان و دفاع مقدس، گردآورنده: شیرینعلی گلمرادی، تهران: نشر پالیزان.

برازجانی، فریده؛ (۱۳۹۰) «شهید»؛ در لاله‌ها و لاله‌ها، شعر زنان و دفاع مقدس، گردآورنده: شیرینعلی گلمرادی، تهران: نشر پالیزان.

بزم‌آرا، محبوبه؛ (۱۳۹۰) «همسایه ستاره شدن»؛ در لاله‌ها و لاله‌ها، شعر زنان و دفاع مقدس، گردآورنده: شیرینعلی گلمرادی، تهران: نشر پالیزان.

بناییان، نجمه؛ (۱۳۹۰) «با نامه‌های بوی باران می‌فرستادی»؛ در لاله‌ها و لاله‌ها، شعر زنان و دفاع مقدس، گردآورنده: شیرینعلی گلمرادی، تهران: نشر پالیزان.

بهبهانی، سیمین؛ (۱۳۸۵) مجموعه اشعار؛ چ سوّم، تهران: نگاه.

بهروزی، مریم؛ (۱۳۹۰) «ترانه ترکش»؛ در لاله‌ها و لاله‌ها، شعر زنان و دفاع مقدس، گردآورنده: شیرینعلی گلمرادی، تهران: نشر پالیزان.

پارسانسب، محمد؛ (۱۳۸۸) بن مایه: تعاریف، گونه‌ها، کارکردها و...؛ فصلنامه نقد ادبی؛ دوره ۲، ش ۵، ص ۷-۴۰.

پاک سرشت، مژده؛ (۱۳۹۰) «بیانیه بی‌شماره»؛ در لاله‌ها و لاله‌ها، شعر زنان و دفاع مقدس، گردآورنده: شیرینعلی گلمرادی، تهران: نشر پالیزان.

نگاهی به بنمایه‌های شعر زنان با موضوع دفاع مقدس

- پناهی، زهرا؛ (۱۳۹۰) «سرود گرم رهایی»؛ در لاله‌ها و لاله‌ها، شعر زنان و دفاع مقدس، گردآورنده: شیرینعلی گلمرادی، تهران: نشر پالیزان.
- پورنامداریان، تقی و دیگران؛ (۱۳۹۱) بررسی و تأویل چند نماد در شعر معاصر؛ *نشریه ادبیات پارسی معاصر*؛ دوره دوم، ش ۱، پیاپی ۳، ص ۲۵-۴۸.
- بیرانوند، فاطمه؛ (۱۳۹۰) «پیشانی و جنگ»؛ در لاله‌ها و لاله‌ها، شعر زنان و دفاع مقدس، گردآورنده: شیرینعلی گلمرادی، تهران: نشر پالیزان.
- پشت‌مشهدی، اعظم؛ (۱۳۹۰) «بهانه‌ای برای میهمانی خدا»؛ در لاله‌ها و لاله‌ها، شعر زنان و دفاع مقدس، گردآورنده: شیرینعلی گلمرادی، تهران: نشر پالیزان.
- ترنج، مریم؛ (۱۳۹۰) «ترانه‌های آبی دریا»؛ در لاله‌ها و لاله‌ها، شعر زنان و دفاع مقدس، گردآورنده: شیرینعلی گلمرادی، تهران: نشر پالیزان.
- تفقدی، فاطمه؛ (۱۳۹۰) «امسال دوباره شعر شدی»؛ در لاله‌ها و لاله‌ها، شعر زنان و دفاع مقدس، گردآورنده: شیرینعلی گلمرادی، تهران: نشر پالیزان.
- تقوی، محمد و دیگران؛ (۱۳۸۸) موتیف چيست و چگونه شکل می‌گیرد؛ *فصلنامه تخصصی نقد ادبی*؛ دوره ۲، ش ۸، ص ۷-۳۱.
- ثابت، طیبیه سادات؛ (۱۳۹۰) «شعر یک»؛ در لاله‌ها و لاله‌ها، شعر زنان و دفاع مقدس، گردآورنده: شیرینعلی گلمرادی، تهران: نشر پالیزان.
- جلوداریان، سارا؛ (۱۳۹۰) «گنج»؛ در لاله‌ها و لاله‌ها، شعر زنان و دفاع مقدس، گردآورنده: شیرینعلی گلمرادی، تهران: نشر پالیزان.
- حسن‌پور آلاشتی، حسین؛ (۱۳۵۴) *طرز تازه* (سبک‌شناسی غزل سبک هندی)؛ سخن.
- حفار، لیلی؛ (۱۳۹۰) «بارانی پر از خمیازه و ترکش»؛ در لاله‌ها و لاله‌ها، شعر زنان و دفاع مقدس، گردآورنده: شیرینعلی گلمرادی، تهران: نشر پالیزان.
- حضرتی، لیلا؛ (۱۳۹۰) «سهمی برای پنجره»؛ در لاله‌ها و لاله‌ها، شعر زنان و دفاع مقدس، گردآورنده: شیرینعلی گلمرادی، تهران: نشر پالیزان.
- حیدری، ثریا؛ (۱۳۹۰) «فانوس‌های خیالی»؛ در لاله‌ها و لاله‌ها، شعر زنان و دفاع مقدس، گردآورنده: شیرینعلی گلمرادی، تهران: نشر پالیزان.
- حیدری، پریرسا؛ (۱۳۹۰) «چشمی به آسمان»؛ در لاله‌ها و لاله‌ها، شعر زنان و دفاع مقدس، گردآورنده: شیرینعلی گلمرادی، تهران: نشر پالیزان.
- حیدری، لیلی؛ (۱۳۹۰) «به من بگو چه کنم؟»؛ در لاله‌ها و لاله‌ها، شعر زنان و دفاع مقدس، گردآورنده: شیرینعلی گلمرادی، تهران: نشر پالیزان.



- خسروی، شیرین؛ (۱۳۹۰) «مرد اقیانوس»؛ در لاله‌ها و لاله‌ها، شعر زنان و دفاع مقدس، گردآورنده: شیرینعلی گلمرادی، تهران: نشر پالیزان داد، سیما؛ (۱۳۷۵) فرهنگ اصطلاحات ادبی؛ تهران: مروارید.
- درتومیان، منیژه؛ (۱۳۹۰) «یوسف گمشده»؛ در لاله‌ها و لاله‌ها، شعر زنان و دفاع مقدس، گردآورنده: شیرینعلی گلمرادی، تهران: نشر پالیزان.
- ده پایینی، طاهره؛ (۱۳۹۰) «ناول‌ها»؛ در لاله‌ها و لاله‌ها، شعر زنان و دفاع مقدس، گردآورنده: شیرینعلی گلمرادی، تهران: نشر پالیزان.
- زارع برمی، مرتضی؛ (۱۳۹۷) نمودهای زنانگی و مردانگی در زنانه‌نویسی و مردانه‌نویسی؛ مجله ادبیات پارسی معاصر؛ پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، س هشتم، ش دوم، ص ۳۹-۵۶.
- زارع، نجمه؛ (۱۳۹۰) «عکس‌ها و خاطره‌ها»؛ در لاله‌ها و لاله‌ها، شعر زنان و دفاع مقدس، گردآورنده: شیرینعلی گلمرادی، تهران: نشر پالیزان.
- راکعی، فاطمه؛ (۱۳۷۶) آواز گل‌سنگ؛ چ دوم، تهران: اطلاعات.
- ربیعی، سمیه؛ (۱۳۹۰) «یک استکان خورشید»؛ در لاله‌ها و لاله‌ها، شعر زنان و دفاع مقدس، گردآورنده: شیرینعلی گلمرادی، تهران: نشر پالیزان.
- رحیمی شادباد، حسنیه؛ (۱۳۹۰) «آلبوم عکس»؛ در لاله‌ها و لاله‌ها، شعر زنان و دفاع مقدس، گردآورنده: شیرینعلی گلمرادی، تهران: پالیزان.
- ساری، فرشته؛ (۱۳۹۰) «قاب‌های بی‌تمثال»؛ در لاله‌ها و لاله‌ها، شعر زنان و دفاع مقدس، گردآورنده: شیرینعلی گلمرادی، تهران: نشر پالیزان.
- سنجولی، مریم؛ (۱۳۹۰) «دست در دست خدا»؛ در لاله‌ها و لاله‌ها، شعر زنان و دفاع مقدس، گردآورنده: شیرینعلی گلمرادی، تهران: نشر پالیزان.
- سالاروند، فاطمه؛ (۱۳۹۰) «سپیدار زخمی»؛ در لاله‌ها و لاله‌ها، شعر زنان و دفاع مقدس، گردآورنده: شیرینعلی گلمرادی، تهران: نشر پالیزان.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا؛ (۱۳۶۶) شاعر آیین‌ها (بررسی سبک هندی و شعر بیدل)؛ تهران: آگاه.
- صادق‌زاده، محمود؛ (۱۳۸۹) «بررسی مختصات سبکی و موتیف‌پردازی در غزلیات کلیم کاشانی»؛ پژوهشنامه ادب حماسی، دوره ۶، ش ۱۰، ص ۲۷۹-۲۹۷.
- صفارزاده، طاهره؛ (۱۳۶۶) دیدار صبح (برگزیده اشعار)؛ شیراز: نوید.

نگاهی به بنمایه‌های شعر زنان با موضوع دفاع مقدس

- فلاح زاده، فاخته؛ (۱۳۹۰) «انتظار پرواز»؛ در لاله‌ها و لاله‌ها، شعر زنان و دفاع مقدس، گردآوردنده: شیرینعلی گلمرادی، تهران: نشر پالیزان.
- فتاحی، مریم؛ (۱۳۹۰) «زمزمه عشق»؛ در لاله‌ها و لاله‌ها، شعر زنان و دفاع مقدس، گردآوردنده: شیرینعلی گلمرادی، تهران: نشر پالیزان.
- قاضی زاده، سمیه؛ (۱۳۹۰) «نردبان»؛ در لاله‌ها و لاله‌ها، شعر زنان و دفاع مقدس، گردآوردنده: شیرینعلی گلمرادی، تهران: نشر پالیزان.
- قبادی، سمیه؛ (۱۳۹۰) «عبور»؛ در لاله‌ها و لاله‌ها، شعر زنان و دفاع مقدس، گردآوردنده: شیرینعلی گلمرادی، تهران: نشر پالیزان.
- قهرمانی، شهربانو؛ (۱۳۹۰) «آستان بسته»؛ در لاله‌ها و لاله‌ها، شعر زنان و دفاع مقدس، گردآوردنده: شیرینعلی گلمرادی، تهران: نشر پالیزان.
- کاشانی، سپیده؛ (۱۳۸۹) مجموعه آثار سپیده کاشانی؛ مؤسسه انجمن قلم ایران، ۱۳۸۹.
- مستشار نظامی، نغمه؛ (۱۳۹۰) «عید هشتم»؛ در لاله‌ها و لاله‌ها، شعر زنان و دفاع مقدس، گردآوردنده: شیرینعلی گلمرادی، تهران: نشر پالیزان.
- معتدلی، زهرا؛ (۱۳۹۰) «نامه»؛ در لاله‌ها و لاله‌ها، شعر زنان و دفاع مقدس، گردآوردنده: شیرینعلی گلمرادی، تهران: نشر پالیزان.
- مقدادی، بهرام؛ (۱۳۷۸) فرهنگ اصطلاحات نقد ادبی از افلاطون تا عصر حاضر؛ تهران، فکر روز.
- مولوی، جلال الدین محمد؛ (۱۳۶۳) کلیات شمس تبریزی؛ تصحیح بدیع الزمان فروزانفر، تهران: امیرکبیر.
- مهیجی، سودابه؛ (۱۳۹۰) «آن سوی باد»؛ در لاله‌ها و لاله‌ها، شعر زنان و دفاع مقدس، گردآوردنده: شیرینعلی گلمرادی، تهران: نشر پالیزان.
- موسوی قهفرخی، کبری؛ (۱۳۹۰) «چشم آسمان روشن»؛ در لاله‌ها و لاله‌ها، شعر زنان و دفاع مقدس، گردآوردنده: شیرینعلی گلمرادی، تهران: نشر پالیزان.
- میرصادقی، جمال و میمنت؛ (۱۳۷۷) واژه‌نامه هنر داستان‌نویسی؛ تهران: کتاب مهناز.
- میس، کارولین؛ (۱۳۹۵) گالری کهن الگوها؛ ترجمه سیمین موحد، تهران: نشر هیرمند.
- نارنجی، زهره؛ (۱۳۹۰) «در باغ یاد تو»؛ در لاله‌ها و لاله‌ها، شعر زنان و دفاع مقدس، گردآوردنده: شیرینعلی گلمرادی، تهران: نشر پالیزان.
- ناصر نصیر، سارا؛ (۱۳۹۰) «بی اسب، بی تفنگ»؛ در لاله‌ها و لاله‌ها، شعر زنان و دفاع مقدس، گردآوردنده: شیرینعلی گلمرادی، تهران: نشر پالیزان.



نامداری، نوشین؛ (۱۳۹۰) «تقویم باور»؛ در لاله‌ها و لاله‌ها، شعر زنان و دفاع مقدس، گردآورنده: شیرینعلی گلمرادی، تهران: نشر پالیزان.

نجاتی، پروانه؛ (۱۳۹۰) «بسیجی کوچک»؛ در لاله‌ها و لاله‌ها، شعر زنان و دفاع مقدس، گردآورنده: شیرینعلی گلمرادی، تهران: نشر پالیزان.

نجاتی، پروانه؛ (۱۳۸۱) *گزیده ادبیات معاصر*؛ تهران: کتاب نیستان.

نجاتی، پروانه؛ (۱۳۸۷) *زیر پوست شهر*؛ تهران: انتشارات سوره مهر.

نجاتی، پروانه؛ (۱۳۷۹) *خاکستر پروانه*؛ شیراز: نوید.

نیکو، طیبه؛ (۱۳۹۰) «کف خوانی»، در لاله‌ها و لاله‌ها، شعر زنان و دفاع مقدس، گردآورنده: شیرینعلی گلمرادی، تهران: نشر پالیزان.

وسمقی، صدیقه؛ (۱۳۶۸) *نماز باران*؛ تهران: امیرکبیر.

وحیدی، سیمین دخت؛ (۱۳۹۰) *دیوان اشعار*؛ تهران: موسسه انجمن قلم ایران.

هاشمی پور، اکرم السادات؛ (۱۳۹۰) «آقیانوس»؛ در لاله‌ها و لاله‌ها، شعر زنان و دفاع مقدس، گردآورنده: شیرینعلی گلمرادی، تهران: پالیزان.

هاشمیان، مریم؛ (۱۳۹۰) «نخل‌های سوخته»؛ در لاله‌ها و لاله‌ها، شعر زنان و دفاع مقدس، گردآورنده: شیرینعلی گلمرادی، تهران: نشر پالیزان.

هدایتی فرد، ندا؛ (۱۳۹۰) «عکس تو را شناختم»؛ در لاله‌ها و لاله‌ها، شعر زنان و دفاع مقدس، گردآورنده: شیرینعلی گلمرادی، تهران: پالیزان، ۱۳۹۰.

یثربی، چیستا؛ (۱۳۹۰) «در تنهایی سوم شخص مفرد»؛ در لاله‌ها و لاله‌ها، شعر زنان و دفاع مقدس، گردآورنده: شیرینعلی گلمرادی، تهران: نشر پالیزان.

یزدان شناس، فرزانه؛ (۱۳۹۰) «حضرت انسان»؛ در لاله‌ها و لاله‌ها، شعر زنان و دفاع مقدس، گردآورنده: شیرینعلی گلمرادی، تهران: پالیزان.

یحیی‌زاده، کتابون؛ (۱۳۹۰) «رمز یا ابوالفضل»؛ در لاله‌ها و لاله‌ها، شعر زنان و دفاع مقدس، گردآورنده: شیرینعلی گلمرادی، تهران: پالیزان.

یوسفی، ناهید؛ (۱۳۹۰) «برای جنگ»؛ در لاله‌ها و لاله‌ها، شعر زنان و دفاع مقدس، گردآورنده: شیرینعلی گلمرادی، تهران: نشر پالیزان..

یونگ، کارل گوستاو؛ (۱۳۷۷) *انسان و سمبل‌هایش*؛ ترجمه محمود سلطانی، تهران: جام جم.